

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΕΤΟΣ Α'

30 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1877

ΤΕΥΧΟΣ 11

ΦΕΙΔΙΑΣ ΚΑΙ Η ΕΠΟΧΗ ΑΥΤΟΥ *

Ἐμφανιζόμενος, Κύριοι, ἐνώπιον ὑμῶν πρῶτον μὲν ὀφείλω, ἱερὸν ἐκπληρῶν καθήκον, νὰ ἐκφράσω τὴν βαθεῖαν εὐγνωμοσύνην μου πρὸς τὴν σοφὴν τῶν φιλοσόφων σχολήν, ἀνθ' ἧς μὲ ἡξίωσεν ὑψηλῆς τιμῆς, συγκαταλέξασά με εἰς τοὺς ὑφηγητάς τοῦ ἀνωτάτου τῆς Ἑλλάδος παιδευτηρίου, ὡς ἐπίσης καὶ πρὸς τὴν φιλόμουσον τοῦ σεπτοῦ ἡμῶν ἀνακτος κυβέρνησιν, τὴν ἐγκρίνασαν καὶ ἐπικυρώσαν τὴν περὶ τῆς ἐμῆς ὑφηγεσίης ὁμόθυρον γνωμοδότησιν τῆς σχολῆς. Εἶτα δὲ ὁμοίως καθήκόν μου ἀπκράϊτητον ὑπολαμβάνω νὰ ἀνομολογήσω, ὅτι ἀνερχόμενος εἰς τὴν ἑδραν ταύτην, ἣν ἐτίμησαν καὶ τιμῶσιν ἔξοχοι τῆς ἐπιστήμης μυσταγωγοὶ καὶ ἱεροφάνται, κατέχομαι ὅλως ὑπὸ τῆς συναισθήσεως τοῦ μεγέθους καὶ τοῦ βάρους τοῦ ἔργου, ὅπερ ἀνέλαβον, συναισθάνομαι βαθέως, ὅτι μόνον ἐξείρετος ἐπιστημονικὴ δύναμις, ἡνωμένη μετὰ πείρας συνεχοῦς καὶ μακρᾶς ἤθελεν ἐπικρέσει εἰς τὸ νὰ ἐκπληρώσῃ τις τελεσφόρως τὰ ἐξ αὐτοῦ ἐπιβαλλόμενα καθήκοντα. Ἐλπίζων ὅμως, ὅτι ἡ εἰς τὸ ἔργον μεγάλη προθυμία μου καὶ ἡ σύντονος καὶ εὐσυνείδητος ἐργασία μου θέλουσιν ἐκ τῶν ἐνόντων ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς σημερινὰς ἀξιώσεις τῆς ἐπιστήμης, καὶ πεποιθὼς εἰς τὴν ὁμολογουμένην εὐφύαν καὶ ἐπιμέλειαν τῆς Ἑλληνικῆς νεότητος, παρ' ἧς ἀπεκδέχομαι πλήρη ἐπίδειξιν τῶν πατροπαράδοτων τούτων αὐτῆς ἀρετῶν, ἀποδύομαι μετὰ θάρρους εἰς τὸν ἐπιτραπέντα μοι πνευματικὸν ἀγῶνα, εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος τῆς ἀρχαιολογίας.

* Ἡ διατριβὴ αὕτη ἐξεφωνήθη ὡς εἰσιτήριος Λόγος ὑπὸ τοῦ συγγραφέως κατὰ τὴν ἑναρξιν τῆς ὑφηγεσίας αὐτοῦ ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις ἔθνικῳ Πανεπιστημίῳ τῇ 18 Ἀπριλίου ἐκδοθεῖσα δὲ καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ τεύχει ἀφιερῶθη τῷ κ. Χ. Πρετιντέρη Τυπάλδῳ.

Ἔθος ἐπεκράτησεν ἐν τοῖς εἰσιτηρίοις μαθήμασιν ἔνθεν μὲν νὰ παρέχῃται κυρίως εἰς ἀκρόασιν εἰσαγωγὴ τις τοῦ διδασκτέου μαθήματος, πλήρης ὅσον τὸ δυνατόν, ἔνθεν δὲ νὰ συναναγινώσκηται τρόπον τινὰ καὶ τὸ ἐγκώμιον αὐτοῦ. Κατὰ τὸ εἰωθὸς λοιπὸν ἔπρεπεν ἴσως καὶ ἐγὼ νὰ προτάξω κατὰ τὸ ἐναρκτήριο τοῦτο μάθημα εἰσαγωγὴν τινὰ τῆς ἀρχαιολογίας ἐκφωνῶν ἅμα καὶ τὸ ἐγκώμιον αὐτῆς, τουτέστι νὰ ὀρίσω τὴν θέσιν αὐτῆς ἐν τῷ εὐρυτάτῳ κύκλῳ τῆς ἐπιστήμης, νὰ καταλέξω τὰς ποικίλας αὐτῆς σχέσεις πρὸς τοὺς συγγενεῖς καὶ συναφεῖς κλάδους τῆς φιλολογίας, τῆς ἱστορίας, τῆς αἰσθητικῆς, καὶ νὰ ὁμιλήσω ἑκτενῶς περὶ τοῦ σκοποῦ, τῆς ἐκτάσεως, τῆς ὠφελείας καὶ τῆς σημασίας αὐτῆς. Ἀλλὰ πρῶτον μὲν ἡ ὥρα τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους, καθ' ἣν ἠναγκάσθην νὰ ποιήσωμαι ἑναρξίν τοῦ μαθήματος, καθιστᾷ σχεδὸν ἄσκοπον πᾶσαν προπαρασκευαστικὴν παράδοσιν, ἔπειτα δὲ διὰ τὰ ὀλίγα μαθήματα, ὅσα ὁ καιρὸς θὰ μοὶ ἐπιτρέψῃ, εἰσαγωγικὴ τοῦ μαθήματος διδασκαλία σοφὴ καὶ ἐπαρκὴς ἔχει πολλάκις ἀκουσθῆ ἀπὸ τῆς ἑδρας ταύτης· ὡς πρὸς τὸ ἐγκώμιον δέ, ἡ ἀξία καὶ τὸ ἐνδιαφέρον ἐπιστήμης τινὸς ἐναργέστερον, ὡς νομίζω, ἀναδεικνύεται διὰ τῆς ἀναπτύξεως ἐνὸς τῶν σημείων αὐτῆς ἐκείνων, εἰς τὰ ὅποια ὡς δι' ὑελίνου φακοῦ πρώτης δυνάμεως συγκεντροῦνται πᾶσαι αἱ φωτειναὶ αὐτῆς ἀκτῖνες καὶ παρέχουσι πρόχειρον ἅμα καὶ θαυμασίαν ἐννοιαν καὶ τῆς σημασίας καὶ τοῦ ὕψους αὐτῆς. Διὰ τοῦτο προέκρινα μᾶλλον καὶ ἀπετόλμησα νὰ παραθέσω σήμερον εἰς τὴν εὐμενῇ ὑμῶν ἀκρόασιν μίαν ἐκ τῶν λαμπροπάτων φάσεων τῆς τέχνης ἐν τῇ ἱστορίᾳ, τὴν λαμπροτάτην ἐν τῇ ἱστορίᾳ οὐ μόνον τῆς Ἑλληνικῆς, ἀλλὰ καὶ ἀπάσης τῆς παγκοσμίου τέχνης, ἐπασχολῶν ὑμᾶς ἐπ' ὀλίγον εἰς τὴν ἐποχὴν, εἰς τὸν βίον καὶ εἰς τὰ ἔργα τοῦ δημονιωτάτου τῶν τεχνιτῶν, τοῦ Φειδίου.

Ὀλίγαι λέξεις θέλουσί μοι ἀρκέσει, πρὶν εἰσελθῶ εἰς τὸ κύριον μέρος τοῦ λόγου, τὸ περὶ τῆς διαπλάσεως αὐτοῦ ὡς ἐξόχου τεχνίτου, περὶ τῶν ιδιοτήτων τοῦ ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἔποψιν, περὶ τῆς ἐργασίας (style), περὶ τῆς σχολῆς αὐτοῦ καὶ περὶ τῆς ἐπιροῆς, ἣν ἐξήσκησεν ἐν γένει ἐπὶ τῆς τέχνης, ὀλίγαι λέξεις, λέγω, θέλουσί μοι ἀρκέσει νὰ διεξέλθω συνοπτικῶς τὰ τοῦ βίου τοῦ ἱστορικώτερον, νὰ ἐξιστορήσω καὶ ἐκτιμήσω τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ ὑπὸ τὴν καλλιτεχνικὴν ἔποψιν καὶ νὰ ἐξακριβώσω ὅσον τὸ δυνατόν τὴν χρονολογίαν τῶν ἔργων του, καὶ πάντα ὅσα ἀναφέρονται εἰς τὸν ἰδικόν του βίον.

Ὁ Φειδίας ἦτο καὶ ὠνομάζετο, ὡς αὐτὸς ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ Διὸς ἐπέγραψε, Χαρμίδου υἱός, Ἀθηναῖος¹. Ἐν τῇ οἰκογενείᾳ του φαίνεται, ὅτι τὸ καλλιτεχνικὸν ἐπάγγελμα οὐ μόνον παρέμεινεν ἔπειτα κατὰ διαδοχὴν γενεῶν, ἀλλὰ καὶ ἐπ' αὐτῆς ἤδη τῆς ἐποχῆς του ἠσκαίτο ἰδιαζόντως, ἴσως δὲ καὶ πρότερον ἔτι. Γνωστὸν εἶνε ὅτι ὁ μὲν ἐξάδελφός του Πάναινος ἦτο περίφημος ζωγράφος, οἱ δὲ ἀπόγονοί του κατὰ διαδοχὴν εἶχον ὀρισθῆ παιδρυνταὶ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀγάλματος τοῦ Διὸς, ἐθυσίαζον δὲ τῇ Ἐργάνῃ

¹ Παισ. Ε', 10. 2.

Ἀθηνᾶς ὥσπερ οἱ Δαίδαλίδαι. Ὁ χρόνος τῆς γεννήσεως τοῦ Φειδίου καὶ ἐπομένως, ὡς θέλουμεν ἰδεῖ ἔπειτα, ἡ χρονολογία τῶν ἔργων τοῦ εἶνε δύσκολον δυστυχῶς νὰ προσδιορισθῇ εἰς τὰ κυριώτερα. Ὁ Πλίνιος¹ προσδιορίζει ὡς ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς τοῦ τὴν 84 ὀλυμπιάδα, δηλ. τὴν λαμπροτάτην περίοδον τῆς διοικήσεως τοῦ Περικλέους, μὲ τὴν ὁποίαν βέβαια συμπίπτει καὶ ἡ ἀκμὴ τοῦ ἡμετέρου καλλιτέχνου.

Τὸν χρόνον τῆς γεννήσεώς του καὶ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἐμφανίσεως ὡς καλλιτέχνου ἐζήτησαν νὰ προσδιορίσωσιν ἐκ τῶν δύο ἀκολουθῶν δεδομένων· πρῶτον μὲν ἐκ τινος χωρίου τοῦ Πυσσανίου², ἐνθα ἀναφέρεται, ὅτι ἡ ἐκ χαλκοῦ πρόμαχος Ἀθηνᾶς αὐτοῦ ἀφιερώθη ἀπὸ τῆς δεκάτης τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης· δεύτερον δὲ ἐκ τῆς ἐν βίῳ Περικλέους διηγήσεως τοῦ Πλουτάρχου³, καθ' ἣν ὁ Φειδίας διεβλήθη μάλιστα, ὅτι ποιῶν τὴν πρὸς Ἀμαζόνες μάχην ἐν τῇ ἀσπίδι τῆς χρυσελεφκνίνης Ἀθηνᾶς ἐνετύπωσε μορφήν τινα ἑαυτοῦ, προσδύτου φαλακροῦ, λίθον ἀνέχοντος δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν, καὶ ἐνέθηκεν εἰκόνα παγκάλην τοῦ Περικλέους μυχόμενου πρὸς Ἀμαζόνες. Τῶν δύο τούτων ἀγαλμάτων τῆς Ἀθηνᾶς τὸ δεύτερον ἐστάθη κατ' εἰδήσεις βεβαίως ὀλ. 85, 3, προσβεβηκότος ἤδη τοῦ Φειδίου. Ἐκ δὲ τοῦ μνημονευθέντος χωρίου τοῦ Πυσσανίου ἄλλοι ἄλλα ἐξήγαγον συμπεράσματα περὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἐστάθη ἡ Πρόμαχος καὶ περὶ τῆς τότε πιθανῆς ἡλικίας τοῦ Φειδίου.

Μεταξὺ τούτων ὁ Θείσιος, φρονῶν ὅτι τὸ ἔργον ὅπερ ἔμελλε νὰ κλείσῃ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην δὲν ἦτο εὐλόγον νὰ ἐκτελεσθῇ πολὺ βραδύτερον τῆς μάχης ταύτης, ὀρίζει τὴν πρώτην καλλιτεχνικὴν ἐμφάνισιν τοῦ Φειδίου εἰς τὰ εὐθὺς μετὰ τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην ἔτη. Ἀλλ' ὁμοίως ἡ ὑπόθεσις αὕτη περὶ τοῦ ἀγάλματος τοῦ πρὸς διαιώνισιν τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης εἶνε ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις ἐστερημένη βάσεως. Πρῶτον ἡ ἐν Μαραθῶνι μάχη καὶ ἡ ἀπὸ ταύτης δεκάτη ἀναφέρεται ὡς παρσχούσα ἀφορμὴν εἰς ὑδροσιν καὶ πολλῶν ἄλλων ἔργων τέχνης· οὕτω δὲ ἡ ἵδρυσις ταιούτων μνημείων δὲν θὰ ἀπέβλεπε μόνον εἰς ἀποθανατισμὸν τῆς ἐν Μαραθῶνι μάχης ἰδίως, ἀλλ' ἐν γένει εἰς τὴν διαιώνισιν ὅλων τῶν κατὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους κατορθωμάτων, προτέρων τε καὶ ὑστέρων, ἐν οἷς ἡ ἐν Μαραθῶνι μάχη εἶχε βεβαίως τὰ πρωτεῖα τῆς δόξης, ἐπειδὴ κατ' αὐτὴν οἱ Ἀθηναῖοι μόνοι ἀντέστησαν κατὰ τῶν πολεμίων. Ἐντεῦθεν προκύπτει, ὅτι ὁ Μαραθὼν καὶ οἱ Μαραθωνομάχοι μνημονεύονται πρὸ πάντων ὡς ἐκπροσωποῦντες διὰ τοὺς Ἀθηναίους ὁλόκληρον σχεδὸν τὴν ἐποχὴν τῶν Περσικῶν πολέμων· τὰ δὲ πρὸς κλείσμὸν αὐτῶν ἱδρυόμενα ἢ ἱδρυθέντα μνημεῖα πιθανώτατα ὠρίσθησαν καὶ ἐστάθησαν καὶ μετὰ τὸ τέλος τοῦ ὅλου κατὰ τῶν Περσῶν ἀμυντικοῦ ἀγῶνος τῆς Ἑλλάδος. Ἐστερημένη βάσεως εἶνε ἡ δόξα τοῦ Θείσιου δεύτερον, διότι κυρίως ἐκ τῆς

¹ Plin. H. N. XXXIV, 8, 49.

² Πυσ. Α', 28. 2.

³ Πλουτάρχ. Περικλ. 31.

ἐποχῆς καὶ τῆς νίκης εἰς ἣν ἀναφέρεται ἡ Πρόμαχος δὲν δύναται τόσον νῦν ἐξαχθῆ ὁ χρόνος τῆς ιδρύσεως αὐτῆς, ὅσον ἐκ τῆς περιόδου, καθ' ἣν ἤρξαντο οἱ Ἀθηναῖοι νῦν ιδρύωσι τὰ ἐπὶ τῇ νίκῃ τῶν Περσῶν μνημεῖα. Ἡ περίοδος αὕτη δὲν πρέπει νῦν ζητηθῆ πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Κίμωνος ὡς παρακατιόντες θὰ ἀναπτύξωμεν. Τρίτον δὲ καὶ τελευταῖον οὐδαμῶς εἶνε πιθανόν, ὅτι τὸ κολοσσιαῖον ἐκεῖνο ἄγαλμα ἦτο τὸ πρῶτον τοῦ Φειδίου ἔργον, ἐπομένως δὲ ἡ πρώτη αὐτοῦ ἐμφάνις ὡς καλλιτέχνου δὲν εἶνε δυνατόν νῦν προσδιορισθῆ ἐξ αὐτοῦ.

Ἐὰν κατὰ τοὺς πιθανωτέρους ὑπολογισμοὺς παραδεχθῶμεν ὡς ἐποχὴν τοῦ ἔργου ἐκείνου τὴν 78 περίπου ὀλ. καὶ ὑποθέσωμεν ἐν ταύτῃ, ὅτι ὁ Φειδίας ἦγε τότε τοῦλάχιστον τὸ 25 ἔτος τῆς ἡλικίας του, προκύπτει ὡς χρόνος τῆς γεννήσεώς του ἡ 71 ὀλ. Κατὰ δὲ τὸν ὑπολογισμόν τοῦτον τὴν 85 ὀλ. 3, ὅτε, ὡς γνωστόν, ἐστάθη τὸ ἄγαλμα τῆς χρυσελεφαντίνης παρθένου Ἀθηνᾶς, ὁ Φειδίας θὰ ἦτο ὑπὲρ τὰ πεντήκοντα ἔτη. Μόνον δὲ εἰς ἡλικίαν τοιαύτην ἀρμόζουσιν ἡ τε φαλακρὰ κόμη καὶ ἡ πρεσβυτικὴ αὐτοῦ μορφή, ἣν ἐνετύπωσεν ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τῆς θεᾶς κατὰ τὴν προμνημονευθεῖσαν τοῦ Πλουτάρχου μαρτυρίαν. Κατὰ δὲ τὴν 86 ὀλ. θὰ εἶχεν ἤδη τὴν ἡλικίαν τὴν προσήκουσαν εἰς τὴν σύλληψιν καὶ παράστασιν τοῦ ἰδανικοῦ ἐκείνου τοῦ κράτους, τῆς ἰσχύος καὶ τῆς σοφίας, τὸ ὅποιον ἐξεδήλωσεν εἰς τὸ ἄγαλμα τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ Διός. Οὕτω δὲ κατὰ τὸν ὑπολογισμόν τοῦτον ὁ Φειδίας θὰ ἀπεβίωσεν ἄγων περίπου τὸ 60 ἔτος τῆς ἡλικίας του, διότι γνωρίζομεν ὅτι ἐτελεύτησε τὸ 1 ἔτος τῆς 87 ὀλ., ἦτοι βραχὺ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου.

Ἐν τούτοις πολλῶ σπουδαιότερον τῶν χρονολογικῶν ἐρευνῶν, ἐκ τῶν ὁποίων εἰς οὐδὲν ὠρισμένον ἀκριβῶς ἀποτέλεσμα δυνάμεθα νῦν φθάσωμεν, εἶνε νῦν ἀναζητήσωμεν μετὰ συντονωτέρας ἐπιμελείας τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ὁ Φειδίας φαίνεται προαχθεὶς καλλιτέχνης, πρὸς συμπλήρωσίν τινα καὶ ἐξακρίβωσιν τῆς βιογραφίας του. Τοῦτο δυνάμεθα νῦν ἐπιτύχωμεν κατὰ τὸ ἐνὸν συνάγοντες ἀπὸ τοῦ τέλους τῶν Μηδικῶν πολέμων τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν τέχνην γεγονότα, ἐξ ὧν δυνατόν εἶνε νῦν ἀπαρτισθῆ ἀλληλουχία τις βαθμιαίας καλλιτεχνικῆς ἀναπτύξεως, ἐν ᾗ νῦν καταλάβῃ τὴν οἰκείαν θέσιν ὁ Φειδίας.

Ἀφοῦ ὁ ἐπικείμενος ἀπὸ τῶν Περσῶν κίνδυνος ἀπεσοδήθη, πρῶτος ὁ Θεμιστοκλῆς, ὡς γνωστόν, ἐπεχείρησε δημόσια ἔργα· ἀλλ' ὅμως οὗτος φαίνεται σκεφθεὶς μόνον περὶ ἀνοικοδομήσεως καὶ ὁχυρώσεως τῆς πόλεως. Μόνον ἀσφάλεια καὶ προαγωγή τῆς ναυτικῆς δυνάμεως ἦσαν ἐπ' αὐτοῦ τὰ σπουδαιότερα καὶ ζωτικώτερα ζητήματα. Αἱ δὲ ποικίλαι εὐκολίαι, ἃς παρέσχεν εἰς μετοίκους καὶ ἐργάτας ἀλλοδαποὺς δὲν δεικνύουσι πιθανῶς πρόνοιαν περὶ ἐμψυχώσεως τῆς καλλιτεχνίας, ἀλλὰ μᾶλλον σχέδιον ἀναπτύξεως τῆς βιομηχανίας ἐπὶ σκοπῷ νῦν ὑπηρετήσῃ τὴν τε ἐμπορίαν τῆς πόλεως καὶ τὴν προαγομένην αὐτῆς ναυτικὴν δύναμιν. Ὅτι δὲ ἤδη κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἤρξαντο ἐν

Ἀθῆναις ἀνοικοδομοῦντες τοὺς καταστραφέντας ναοὺς, νέα ἱερὰ καὶ ἀγάλματα ἰδρύοντες, καὶ ἀποπειρώμενοι παντοίων καλλιτεχνικῶν ἔργων, εἶνε μὲν πιθανόν, ἀλλ' οὐδαμῶθεν παρέχεται ἡμῖν τὸ ἐνδόσιμον, ἵνα βεβαιώσωμεν ὅτι ἐπὶ τοῦ Θεμιστοκλέους οἱ Ἀθηναῖοι ἐξῆλθον τῶν πρακτικῶν τῶν ἐπιχειρήσεων, ἐπιχειρήσεων ἄλλως ἀρκούντως σπουδαίων, δυνάμενων νὰ ἐπασχολήσωσι πληρέστατα πάντα τὰ μέσα καὶ πάσας τὰς δυνάμεις τῆς ἀναγεννωμένης πόλεως.

Βεβαιότερον ἤδη ἀναφαίνεται ὁ Κίμων ὡς ἐπιζητήσας ἐν τοῖς δημοσίοις τεχνικοῖς ἔργοις πρὸς τῷ ὠφελίμῳ καὶ τῷ ὠραίῳ. Ἡ τοῦ Κίμωνος πρόνοια περὶ τοῦ ἐξωραϊσμοῦ τῆς πόλεως ὑπολείπεται πολὺ τῆς ἐπὶ τοῦ Περικλέους μεγάλης ἐποχῆς· οὐχ ἥττον ὅμως ὁ Κίμων, καίπερ ἐξῆκολουθῶν νὰ ἐνεργῇ κατὰ τὴν πρακτικὴν ἐμπνευσιν τοῦ Θεμιστοκλέους, παρασκευάσας τὴν οἰκοδομὴν τῶν μακρῶν τειχῶν καὶ ὁχυρώσας τὴν Ἀκρόπολιν, ἐν ταύτῃ ὅμως δὲν παρεμέλησε νὰ θεραπεύτῃ καὶ νὰ προαγάγῃ τὸ καλλιτεχνικὸν αἶσθημα τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ, ὁπόθεν ἐμελλον νὰ προκύψωσιν ἐπὶ Περικλέους τὰ διαω-νίσαντα τὴν δόξαν τῶν Ἀθηναίων μνημεῖα. Εἶνε γνωστόν, ὅτι ὁ Κίμων ἐφύτευσε κήπους παρὰ τὴν Ἀκαδήμειαν, ἱδρύσας τὴν ἀγορὰν κατὰ νέον σχέδιον, καταφυτεύσας αὐτὴν δένδρεσι καὶ περιβάλὼν πολυτελέσιν οἰκοδομαῖς, μεταξὺ τῶν ὁποίων προέχει μάλιστα τὸ Θησεῖον. Ἀπὸ τοῦ Κίμωνος ἔχουσιν ὡσαύτως τὴν ἀρχὴν τῶν καὶ ἄλλαι ἐξαίρετοι οἰκοδομαὶ τῆς πόλεως, ὡς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως μὲν ὁ ναὸς τῆς Ἀπτέρου Νίκης, ἐν δὲ τῇ πόλει τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου. Χαρακτῆρ δὲ ἰδιάζων τῶν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κίμωνος ἔργων εἶνε παρὰ τὸ καλὸν καὶ τὸ γαῖδρόν, μάλιστα τὸ σεμνόν. Καὶ ἐκ τῶν ἔργων δὲ τοῦ Φειδίου τὰ ἀναγόμενα εἰς τοὺς Μηδικοὺς πολέμους, καὶ ἰδίᾳ τὰ εἰς τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος, ἐνταυθὰ τε καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἐν οἷς καὶ τὴν Πρόμαχον δυνάμεθα νὰ τάξωμεν μετὰ τινος βεβαιότητος εἰς τὴν ἐποχὴν ταύτην.

Ὁ διαδεχθεὶς τὸν Κίμωνα Περικλῆς ἀναφαίνεται περὶ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὡς ὅλας τὰς ἐπόψεις ὡς ὑποτάξας ὅλως ὑπὸ τὴν προσωπικὴν ἐκυτοῦ αὐτοβουλίαν καὶ ἐνέργειαν τὴν μεγάλην ἐπιβολὴν τοῦ νὰ ἀνοικοδομήσῃ καὶ καθωραΐσῃ συντόνως τὰς Ἀθήνας. Καὶ οὗτος μὲν κατ' ἀρχὰς προσήλωσεν ἐπὶ τινι χρόνῳ τὴν προσοχὴν του εἰς τὰς ἀναμνήσεις τοῦ Περσικοῦ πολέμου. Ἀλλὰ πολὺ ταχέως ὑπ' αὐτὸν ἡ τέχνη ἔλαβε θέσιν ὅλως ἐλευθέραν καὶ ἀνεξάρτητον, ἐν τῇ ὁποίᾳ, ὡς καὶ ἐν τῇ πολιτικῇ του, ἐξεδηλοῦτο τὰς τις ἀποκλειστικῶς Ἀττικῇ.

Ἡ μεγάλη αὕτη ἐπιβολὴ συνίστατο εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν κατηδ-φισμένων ἔτι ἱερῶν σύμφωνα πρὸς τὸν ρυθμὸν τῆς νεωστὶ ἐμψυχωθείσης τέ-χνης, εἰς τὴν διακόσμησιν πρὸ πάντων τῆς Ἀκροπόλεως, ὡς τοῦ ἱεροῦ κέντρου τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς, εἰς τὴν πηράστασιν καὶ ἐξεικόνισιν τοῦ ἰδεώ-δους τῆς Ἀθηνᾶς, ὡς τῆς θεότητος ἐκείνης, ἐν ᾗ συνηνοῦντο μάλιστα κατὰ

τὴν ἰδανικὴν τοῦ σύστασιν ὁ πνευματικὸς, ὁ ἱστορικὸς καὶ αὐτὸς ὁ ὕλικός βίος τῆς ἀττικῆς πολιτείας καὶ τοῦ ἀττικοῦ λαοῦ.

Οὕτω λοιπὸν προκύπτουσι τὰ ἐν Ἐλευσίνι μνημεῖα, ὁ Παρθενὼν καὶ τὰ Προπύλαια, τὸ Ὁδεῖον, ὁ ναὸς τῆς Σουνιάδος Ἀθηνᾶς καὶ ἄλλα ἱερὰ ἐν τοῖς δήμοις, ἀρξάμενα ἄπικντα καὶ ἀποπερατωθέντα ἐπὶ τῶν τελευταίων πέντε πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ὀλυμπιάδων, τ. ἔστ. ἀπὸ τῆς 82—87.

Ὅποια καλλιτεχνικὴ δραστηριότης παρήγαγε ταῦτα, πόσοι καλλιτέχναι δι' αὐτῶν ἠττολήθησαν, ἐφιλοτιμήθησαν, ἐδιδάχθησαν, ὅποια κίνησις, ὅποια βιομηχανία, ὅποια ἀμιλλὰ πρέκυβεν ἐκ τούτου ἀνὰ πᾶσας τὰς Ἀθήνας, ἰδίως δὲ εἰς τὴν ἐργατικὴν τάξιν, δύναται τις καὶ οἰκθεὶς νὰ ἐννοήσῃ. Ὁ Πλούταρχος ἐν βίῳ Περικλέους περιγράφει ἡμῖν εὐφραδῶς τὴν κίνησιν ταύτην, ἀλλὰ χάριν συντομίας παραλείπω τοὺς λόγους τοῦ κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην¹.

Ὁ Φειδίας εὐρίσκετο κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἐνεργείας τοῦ καὶ τῆς ὑπολήψεώς του· εἶχεν ἤδη ἀναδειχθῇ καλλιτέχνης πρώτης τάξεως, ἦτο στενὸς τοῦ Περικλέους φίλος καὶ κατέστη δι' αὐτοῦ ἡ ψυχὴ πρᾶσιν τῶν ἐπιχειρήσεων· ἡ δὲ θέσις τοῦ πρὸς τοὺς λοιποὺς τεχνίτας εὐστοχώτατα δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς τὴν τοῦ Ῥαφαήλου ἐν Ῥώμῃ ἐπὶ Ἀέοντος τοῦ δεκάτου. Οἱ μεγάλοι ἀρχιτέκτονες τῆς ἐποχῆς ἐκείνης Καλλίστρατος, Ἰκτίνος, Μνησικλῆς, ἀσμένως ἀνεγνώριζον τὸν Φειδίαν ὡς ἀνώτερόν των· ὑπὸ δὲ τὴν ἐπιστάσιν τοῦ πλῆθους παλαιότερων καὶ νεωτέρων τεχνιτῶν εἰργάζοντο κατὰ τὰ σχέδιά του, οἱ μὲν παλαιότεροι κατὰ τὸν τρόπον των, οὗ περατῆρεί τις ἀκόμη ἔχνη τινὰ εἰς τὰ πλαστικὰ τοῦ Παρθενῶνος ἔργα, οἱ δὲ νεώτεροι κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ μεγάλου αὐτῶν διδασκάλου εἰς τρόπον, ὥστε ἐμορφώθη οἰκθεὶς περὶ αὐτὸν ἐπιφανὴς τεχνιτῶν σχολή. Ἔργα τοῦ Φειδίου ἐκ τῆς περιόδου ταύτης εἶνε κατὰ πρῶτον βέβαια τὰ πλεῖστα τῶν συγχρόνων ἐν Ἀθήναις ἀριστουργημάτων, ἐν οἷς ἐξέχει καὶ τὸ μεγαλοπρεπὲς ἐκτελεσθὲν διανοητικὸν τοῦ Παρθενῶνος σύστημα μεθ' ὧν αὐτοῦ τῶν μορφῶν, τῶν ἐπὶ τῶν ἀετωμάτων, τῶν μετοπῶν καὶ τῆς ζωφόρου, τῶν ὁποίων τὰ πολυάριθμα λείψαντα παρέχουσιν ἡμῖν σαφεστάτην ἰδέαν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἐποχῆς τῆς περιόδου ταύτης, καὶ ἂν ἀκόμη ὑποθέσωμεν, ὅτι εἰς τὴν τεχνικὴν ἐκτέλεσίν των ἡ χεὶρ τοῦ ἐξόχου τεχνίτου κατὰ μέρος μόνον εἰργάσθη· κυρίως ὁμῶς ἀποδίδεται αὐτῷ ὡς ἰδίον τοῦ ἔργου τὸ ἐν Παρθενῶνι χρυσελεφάντινον τῆς Ἀθηνᾶς ἄγαλμα.

1 Τὸ χωρίον τοῦ Πλουτ. ἔχει ὡς ἐξῆς, ἐν βίῳ Περικλ. κεφ. 12:

«Ὅπου γὰρ ὕλη μὲν ἦν λίθος, χαλκός, ἑλέφας, χρυσός, ἔδενος, κυπάρισσος, αἱ δὲ ταύτης ἐκπονήσαι καὶ κατεργαζόμεναι τέχναι, τέκτονες, πλάσται, χαλκοτύποι, λιθοῦργοι, χρυσοῦ μαλκτιῆρες καὶ ἑλέφαντος, ζωγράφοι, παικίλται, τορευταί· πομπῶν δὲ τούτων καὶ κομιστῆρες, ἔμποροι καὶ ναῦται καὶ κυβερνήται κατὰ θάλασσαν· οἱ δὲ κατὰ γῆν ἀμειβομένηται καὶ ζευγοτρόφοι καὶ ἡνίοχοι καὶ καλωστράσοι καὶ λινοῦργοι καὶ σκυτοτόμοι καὶ ὁδοποιοὶ καὶ μεταλλεῖς· ἐκάστη δὲ τέχνη, καθάπερ στρατηγὸς ἴδιον στρατεύμα, τὸν θητικὸν ὄχλον καὶ ἰδιώτην συντεταγμένον εἶχεν, ὄργανον καὶ σῶμα τῆς ὑπερσίας γινόμενον· εἰς πᾶσαν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἡλικίαν καὶ φύσιν αἱ χρεταὶ διένεμον καὶ δαίεπαιρον τὴν εὐπορίαν».

Ἐνταῦθα νομίζομεν ὅτι κεῖται ἐν οἰκείῳ τόπῳ βραχεῖα ἀνακεφαλαιώσις τῶν προτέρων καλλιτεχνικῶν περιόδων τοῦ βίου του.

Εἰς τὴν πρώτην ἐπὶ τοῦ Κίμωνος περίοδον εἶδομεν τὸν Φειδίαν ἐργαζόμενον ὅλως ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς τοῦ Κίμωνος πολιτικῆς, δηλαδή εἰς ἔργα διαικωνίζοντα τὰς κατὰ τῶν Περσῶν νίκας· εἰς δὲ τὴν δευτέραν εἶδομεν, ὅτι διὰ τῆς πρὸς τὸν Περικλέα στενῆς σχέσεώς του προσέλαβεν ὑψηλὴν θέσιν καὶ ἀπέβη τὸ κυριώτερον ὄργανον πρὸς τῶν ἐπιχειρήσεων. Νῦν δὲ ἐν τῇ τρίτῃ περιόδῳ τοῦ καλλιτεχνικοῦ τοῦ βίου βλέπομεν, ὅτι ἡ τέχνη δὲν ἐξυπηρετεῖ μόνον τὸ ἔνδοξον παρελθόν. Νῦν πρόκειται περὶ τοῦ μέλλοντος, περὶ τῆς ιδέας δηλ. τῆς ἀττικῆς πολιτείας, ὅπως ἐφάνταζέτο καὶ ἤθελεν αὐτὴν ὁ Περικλῆς, πρὸς ἐνσώματον παράστασιν τῆς ὁποίας προσεκλήθη ἡ τέχνη. Οὕτω λοιπὸν κατὰ ταύτην πρὸ πάντων τὴν περίοδον ἀναπτύσσεται ἐν τῷ Φειδίᾳ τέχνη ἰδικάζοντως ἀττική, ἥτις ἀνέδραμεν εἰς ὕψος μέγα καὶ δυσέφικτον, τῇ ἀφθόνῳ συνδρομῇ ὅλων τῶν πνευματικῶν καὶ ὕλικῶν μέσων, τὰ ὅποια δαψιλῶς παρείχον οἱ χρόνοι οὗτοι. Καὶ ὁμῶς εἶχεν ἐπιφυλαχθῆ εἰς τὸν μέγαν τεχνίτην ὑψηλότερον ἔτι μεγαλουργημὸν διὰ τὸ ὑπολειπόμενον τοῦ βίου του στάδιον, ἡ παράστασις δηλαδή τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ δυνάμει καὶ λαμπρότητι, ἐν ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν *Ἑλληνικὸν ἰδαϊκόν*, ὅπως ἡ Ἀθηνᾶ ἐν *Ἀττικόν ἰδαϊκόν* ἦτο.

Οὕτω λοιπὸν δυνάμεθα τὴν τρίτην ταύτην περίοδον νὰ θεωρήσωμεν ὡς τὴν τελευταίαν καὶ ὑψίστην μεταρσίωσιν τῆς καλλιτεχνικῆς τοῦ Φειδίου ἐνεργείας, ἀπὸ τῆς παρθένου κόρης εἰς τὸν Ὀλύμπιον πατέρα, ἀπὸ τῆς ἀττικῆς εἰς τὴν γενικὴν, ἐθνικὴν θεότητα. Ὁ Φειδίας προώριστο ὑπὸ τοῦ θεοῦ νὰ παραστήσῃ τὸ πρότυπον αὐτοῦ, τὸ ὅποιον δι' ἑπικασαν τὴν Ἑλλάδα καὶ δι' ἑπικαντα τὸν ἀρχαῖον κόσμον ἦτο τὸ ὑψίστον λατρείας καὶ ἀφοσιώσεως ὑποκείμενον, ἦτο δηλαδή ὁ θεὸς ἐκεῖνος περὶ ὃν συνερχόμενοι ἀνὰ πᾶσαν Ὀλυμπιάδα οἱ εὐγενέστατοι τῶν Ἑλλήνων ἠγωνίζοντο ὑπὲρ τῶν μεγίστων τιμητικῶν βραβείων, καὶ ἐν στενῇ πρὸς ἀλλήλους θρησκευτικῇ καὶ κοινωνικῇ συναλλαγῇ ἤρχοντο ἐκάστοτε εἰς συνείδησιν τοῦ παρελθόντος καὶ ἐφωτίζοντο περὶ τοῦ μέλλοντος.

Πόσον στενὴ ὑπῆρξε κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην περίοδον ἡ προσωπικὴ σχέσις μεταξὺ Φειδίου καὶ Περικλέους, πόσον συχνὰ ἰδίᾳ ὁ πολιτικὸς ἀνὴρ τὸν καλλιτέχνην εἰς τὸ ἐργαστήριόν του ἐπεσκέπτετο, ἵνα ἴδῃ τὰς προόδους τῶν ὑπὸ τὴν ἐπιστάσιν τοῦ φίλου του ἐκτελουμένων ἔργων, ἀποδεικνύουσιν αἱ κακαὶ φῆμαι αἱ διαδοθείσαι ἐκ τοῦ πρὸς τὸν Φειδίαν φθόνου, αἵτινες καὶ εὐχάριστον τροφὴν παρέσχον πολλάκις εἰς τὴν κωμῳδίαν.

Περαινῶν ἐνταῦθα τὸν περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Φειδίου λόγον, δὲν κρίνω ἀπρόσφορον νὰ θίξω καὶ τὸ πολύκροτον ζήτημα τῆς δίκης του, καὶ τοῦ χρόνου καθ' ὃν ἐγένετο αὕτη. Κατὰ τινὰ μαρτυρίαν τοῦ Φιλοχόρου¹ ὁ

¹ Σχολ. Ἀριστοφ. ἐν Εἰρήνῃ στ. 605.

Φειδίης είχε μεταβῆ εἰς Ἡλίδαν πρὸς ἐξεργασίαν τοῦ πανελληνίου ἀγάλματος τοῦ Διός, καταδικασθεὶς δὴθεν εἰς φυγὴν κατὰ τὴν δίκην ταύτην, καὶ ἐξόριστος ὢν ἐξ Ἀθηναίων· ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶνε πιθανόν.

Πραγματικὴ καὶ ἀληθὴς αἰτία, δι' ἣν ὁ Φειδίης μετέβη ἐπὶ τούτῳ εἰς τὴν Ἡλίδαν, οὐδεμίαν ἄλλην ἦτο, ἢ ὅτι ἀπὸ πολλοῦ ἤδη ὁ Φειδίης ὠνομάζετο καὶ ἦτο ὁ πρῶτιστος τῆς Ἑλλάδος καλλιτέχνης. Εἰς μόνον δὲ τοιοῦτον ἄνδρα ἐδύναντο οἱ Ἡεῖται νὰ ἐμπιστευθῶσιν οὕτω σπουδαῖον ἔργον. Ἐν Ἡλίδι ὁ Φειδίης ἐμφανίζεται περιστοιχούμενος ὑπὸ τῶν καλλιτέρων του μαθητῶν καὶ ἔχων εἰς τὴν διέθεσίν του ἀφθονώτατα μέσα ἐμπιστευθέντα αὐτῷ παρὰ τῶν Ἡλείων πρὸς κατασκευὴν τοῦ ἀγάλματος. Οὐχὶ μακρὸν δὲ τοῦ ναοῦ ἐγκυτεστάθην ἐν ἐργαστηρίῳ οἰκοδομηθέντι ἰδίᾳ δι' αὐτόν, τὸ ὅποιον καὶ εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐδεικνύετο τοῖς περιηγουμένοις ὡς μνημεῖον τοῦ ἐνδόξου γεγονότος, τῆς ἐν Ἡλίδι διατριβῆς του. Προσέτι, ὅτι δὲν ἐπέτρεψεν αὐτῷ ἐν Ἀθήναις, νὰ ἐγχαράξῃ δηλαδὴ τὸ ὄνομά του ἐπὶ τοῦ ἔργου του, ἐπέτρεψαν αὐτῷ οἱ Ἡεῖται. Ἐπὶ τοῦ βήθρου τοῦ Διὸς ἀνεγινώσκοντο αἱ λέξεις αὐτοῦ Φειδίας Χαρμίδου υἱὸς Ἀθηναῖος μ' ἐποίησεν. Ἐπειτα οἱ Ἡεῖται προσεπάθουν νὰ ἀποκτήσωσι παρὰ τοῦ Φειδίου καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἀγάλματα καὶ δι' ἄλλους ναοὺς των, εἰς δὲ τοὺς ἀπογόνους τοῦ Φειδίου ἀνετέθη διὰ παντός ὡς τιμητικὸν ἀξίωμα τὸ ἔργον τῶν φαιδριοντῶν, τῶν φρονιζόντων δηλονότι περὶ τῆς διατηρήσεως καὶ καθάρσεως τοῦ ἀγάλματος τοῦ ὑψίστου θεοῦ. Ἦτο δυνατόν νὰ συμβῶσι πάντα ταῦτα, ἂν πράγματι ὁ Φειδίης ἦλθεν εἰς τὴν Ἡλίδαν ἐξόριστος, καταδικασθεὶς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ὡς ὑπεξαίρετας τὸν χρυσὸν ἐκ τῶν δρακόντων τῆς χρυσελεφαντίνης Ἀθηνᾶς; Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν μνημονευθέντων σπουδαίων λόγων, ἔχομεν ἐπὶ πλέον μαρτυρίαν ἀσφαλῆ, ὅτι ἡ πολύκροτος αὕτη δίκη ἐγένετο ἐπὶ ἄρχοντος Πυθοδώρου, ἦτοι μετὰ τὴν ἐξ Ἡλείας ἐπιστροφὴν του. Ἐπέσπευσε δὲ πιθανώτατα τὴν ἐπιστροφήν του ὁ Φειδίης, διότι ἐπλησίαζε ἡ προθεσμία, καθ' ἣν ὁ Περικλῆς ἔμελλε νὰ δώσῃ εὐθύνας περὶ ὧν τῶν ὑπὸ τὴν ἐπιστάσιν του ἐκτελεσθέντων ἔργων, ἐν οἷς συμπεριλαμβάνοντο καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Φειδίου ἐξεργασθέντα, ἰδίᾳ δὲ τὸ χρυσελεφάντινον τῆς Παλλάδος ἀγάλμα, τὴν κατασκευὴν τοῦ ὁποίου ὁ Φειδίης διὰ συμβολαίου εἶχεν ἀναδεχθῆ.

Μετὰ τὴν εἰς Ἀθήνας λοιπὸν ἐπάνοδόν του ταύτην εἰσῆλθον εἰς δίκην. Ἡ δὲ αἰτία τῆς δίκης τοῦ μεγάλου καλλιτέχνου πρέπει νὰ ἀναζητηθῇ ὅχι εἰς κατ' ἄχρησιν, οἷα ἡ διαθρονηθεῖσα, ἀλλὰ κυριώτερον εἰς πολιτικοὺς λόγους λαμβάνοντας ἐντὸς τῶν χρόνων τούτων. Ἡ ὑπεροχὴ καὶ ἡ δόξα τοῦ μεγάλου Περικλέους ἦτο ἀκόμῃ ἰκανῶς ἰσχυρά, ὥστε νὰ διατηρῆται ἔτι ἀδιάσειστος εἰς τὸ ὑπέρτατον ἐν τῇ πολιτείᾳ ἀξίωμα, ἀλλ' εἶχεν ἤδη σχηματισθῆ μετὰ τῶν δημοκρατικῶν, τοὺς ὁποίους ὁ Περικλῆς περιποιεῖτο, κόμμα ἀντίπαλον, εἰς τὸ ὅποιον ἡ δόξα καὶ τὸ κύρος αὐτοῦ οὐδόλως ἦσαν ἄρεστά. Τὸ ἀντίπαλον τοῦτο κόμμα, θέλον νὰ καταβάλῃ αὐτόν καὶ νὰ δοκιμάσῃ τί ὁ δῆμος

ἐφρόνει περὶ αὐτοῦ, ἐπειράθη οὐχὶ μὲν ἀμέσως αὐτὸν τὸν ἴδιον, ἀλλὰ τοὺς στενῶς μετ' αὐτοῦ συνδεδεμένους φίλους νὰ προσβάλῃ καὶ ἀπ' αὐτοῦ νὰ ἀποποσπάσῃ· λοιπὸν κατεδειώχθη καὶ ὁ Φειδίας καὶ ὁ Ἀναξαγόρας, οἱ ἐκπροσωποῦντες δηλαδὴ τὴν τέχνην καὶ τὴν ἐπιστήμην τῆς ἐποχῆς, ἔπειτα δὲ καὶ ἡ Ἀσπασία ἡ ἀπολαύουσα τῆς στενῆς τοῦ Περικλέους σχέσεως.

Ἡ ἐπίθεσις αὕτη τῶν ἀντιπάλων του παρεκίνησε τὸν Περικλέα, ἃν πρέπη νὰ δώσωμεν πίστιν εἰς τὴν παράδοσιν καὶ εἰς τὴν σύγχρονον κωμωδίαν, νὰ ἐπισπεύσῃ τὴν ἐναρξίν τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, τὸν ὅποιον μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀνέστελλεν, ἐλπίζων ὅτι δι' αὐτοῦ ἤθελε δώσῃ ἄλλην διεύθυνσιν εἰς τὴν σφοδρὰν κατ' αὐτοῦ ἐσωτερικὴν ἀντίδρασιν.

Ὁ Φειδίας εἶχε νὰ ὑποστῇ δύο δίκας, τὴν μὲν ἐπὶ καταχρήσει, καθ' ἣν, ὡς ἐμνήσθημεν, ἐνήχθη ἐπὶ ὑπεξαίρεσει τοῦ χρυσοῦ τοῦ ἀγάλματος, ἀφ' ἧς ὁμῶς ἀπηλλάχθη ἀποδείξας, ὡς γνωστόν, τὴν πικτελῆ αὐτοῦ ἀθωότητα διὰ τῆς σταθμῆσεως τοῦ περιαιρετοῦ πολυτίμου μετάλλου, τὴν δὲ ἐπὶ ἀσεβείᾳ ὡς ἐντυπώσας τὴν μορφήν αὐτοῦ καὶ τοῦ φίλου του Περικλέους ἐπὶ τῆς ἀσπίδος, καὶ βεβηλώσας οὕτω τὰ θεῖα. Εἰς τὴν δευτέραν ταύτην δίκην, κατέφυγον, ὡς γνωστόν, οἱ ἀδιάλλακτοι ἐχθροὶ τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Φειδίου, ἀφοῦ ἀπέτυχον τοῦ κκοβούλου αὐτῶν σκοποῦ κατὰ τὴν πρώτην. Ἡ διεξαγωγή καὶ ἡ λυπηρὰ ἔκδοσις τῆς ἐχθρικῆς καταδρομῆς ταύτης εἶνε γνωστά. Ὁ Φειδίας ἀπαχθεὶς εἰς τὸ δεσμωτήριον ἐτελεύτησεν ἐκεῖ νοσήσας, ἢ, ὡς ἄλλοι λέγουσι, διὰ δηλητηρίου, τὸ ὅποιον παρεσκεύασαν οἱ ἐχθροὶ ἐπὶ διαβολῇ τοῦ Περικλέους¹.

Καὶ ἤδη μεταβαίνω εἰς τὸ κύριον μέρος τοῦ λόγου, ἐν ᾧ θέλω προσπαθήσει νὰ ὑποτυπώσω δι' ὀλίγων πῶς ὁ Φειδίας διεπλάσθη ἑξοχος τεχνίτης, ποῖαι εἶνε αἱ κύριαι τεχνικαὶ ιδιότητες αὐτοῦ, ποῖα ἡ ἐργασία του καὶ ποῖαν ἐπιρροὴν ἐξήσκησεν ἐν γένει ἐπὶ τῆς τέχνης.

Ὡς διδάσκαλος τοῦ Φειδίου ἀναφέρεται ὁ περιώνυμος ἐξ Ἀργούς τεχνίτης Ἀγελάδας, αὐτὸς οὗτος, οὗ τὸν υἱὸν Ἀργειάδαν ὡς ὁμότεχνον ἀνέγνωσαν ἐπὶ τινος ἐπιγραφῆς ἀποκαλυφθείσης νεωστὶ κατὰ τὰς ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνασκαφάς². Τούτου τοῦ Ἀγελάδα ὁ βίος εἶνε ἐξ ἀντιφάσεών τινων τῆς παραδόσεως συγκεχυμένος· ἄλλως δὲ καὶ ἡμῶν ἔργον δὲν εἶνε ἐνταῦθα ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἐνδιατρίψωμεν εἰς τὰ κατ' αὐτόν. Τοσοῦτον μόνον πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν, ὅτι γνωστός ἤδη ὢν ἐξ ἄλλων ἔργων ἦλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ εἰργάσθη ἐπὶ τινὰ χρόνον, ὅποτε αἱ Ἀθηναὶ διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ μάλιστα τοῦ Κίμωνος εἶχον ἀρχίσει, ὡς εἶδομεν, νὰ ἀποεαίνωσι κέντρον τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς καλλιτεχνίας. Ὅμοίως περὶ τῶν ἔργων τοῦ ἐνδόξου δι-

¹ Πλουτάρχ. Περικλ. 31.

² Ἰδὲ E. Curtius ἐν Archäolog. Zeitung. 1876, σελ. 47.

δατκάλου, τῶν τε ἐνταῦθα καὶ τῶν πολλαχοῦ ἄλλοθι τῆς Ἑλλάδος, οὐδένα ποιοῦμεθα λόγον. Κατὰ τὴν ἐν Ἀθήναις διατριβὴν τοῦ ταύτης ἔλαβε, φαίνεται, ἀφορμὴν νὰ γνωρίσῃ καὶ νὰ θαυμάσῃ τὸν ἐπιφανῆ τεχνίτην μεταξὺ πολλῶν ἄλλων καὶ ὁ Φειδίης νέος ἔτι ὢν. Εἰς τὴν ἐπιτροπὴν δὲ αὐτοῦ ἴσως πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν, ὅτι ὁ Φειδίης παραιτηθεὶς τῆς ζωγραφικῆς, εἰς ἣν εἶχεν ἤδη κατὰ τὸν Πλίνιον ἐπιδοθῆ¹, ἐτράπη εἰς τὴν ἀγαλματοποιάν. Ὡς δεύτερος δὲ διδάσκαλος τοῦ Φειδίου μνημονεύεται ὁ Ἡγίας ἢ Ὑγισίας ὁ Ἀθηναῖος, ὅστις διὰ τοῦτο καὶ οἰκειότατος πρὸς τὸν Φειδίαν διετέλεσε.

Καλλιτέχνης ὅμως ὡς ὁ Φειδίης δὲν διδάσκεται μόνον παρὰ τῶν πλησίον αὐτοῦ διδασκάλων, ἀλλὰ καὶ παρὰ παντός συγχρόνου καὶ ἀπὸ παντός ἔργου, τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ ἴδῃ. Ἐκ τούτου δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ὁ Φειδίης οὐχὶ μόνον ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ πατρίδι ἀγάλματα καὶ ἀφορμὴν πρὸς μόρφωσίν του ἐζήτει, ἀλλὰ καὶ ἐν πόλεσιν, ἐν αἷς κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν τὰ πλεῖστα καὶ τὰ κάλλιστα ἔργα ἠδύνατο νὰ ἴδῃ, ὡς ἐν Αἰγίνῃ, ἐν Ἀργεῖ, ἐν Σικυῶνι, ἐν Δελφοῖς, ἐν Ὀλυμπίᾳ. Ἵνα προσδιορίσωμεν κάλλιον καὶ ἐγγύτερον τὰ ἰδιαίτερα αὐτοῦ καλλιτεχνικὰ προτερήματα, ὁ λόγος φέρει τανῶν ἡμᾶς νὰ ἴδωμεν ἐν μιᾷ ὁμαδος ῥιπῇ τὰ καλλιτεχνικὰ ἔργα τῆς προφειδικῆς ἐποχῆς, τῆς δυναμένης καθόλου νὰ συγκριθῇ πρὸς τὴν ἀρχαιότεραν Φλωρεντινὴν ζωγραφικὴν σχολήν.

Ἐκ πρώτης ὁψεως παρίσταται ἡμῖν ὁ ἰδιόζων χαρακτήρ τῆς καλλιτεχνικῆς ἐργασίας τῆς ἐποχῆς, ὁποῖα μᾶς παρεδόθη, μάλιστα δὲ εἰς τὰ αἰγινετικὰ καὶ τὰ λοιπὰ σωζόμενα ἔτι ἐκ τῆς περιόδου ταύτης πλαστικὰ ἔργα.

Περὶ τῶν ἐξόχων ἔργων τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ τῆς ἐργασίας αὐτῶν δυνάμεθα συλλέξασθαι νὰ εἴπωμεν, ὅτι διεκρίνοντο μᾶλλον διὰ τὸ τραχὺ καὶ τὸ σκληρὸν αὐτῶν ἢ διὰ τὴν χάριν, τὴν λεπτότητα καὶ τὸ γαιδρόν. Ἐκφραστικώτατα ὁ Λουκιανὸς ἀνομάζει τὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς ταύτης «ἀπεσφισμένα καὶ τευρώδη καὶ σκληρὰ καὶ ἀκριβῶς ἀποτεταμένα ταῖς γραμμαῖς»². Ὁ Κάλκις καὶ ὁ προγενέστερός τι τοῦ Φειδίου Μύρων φαίνονται ὅτι προσεγγίζουσι μάλιστα εἰς τὴν νέαν ἐποχὴν, ἰδίᾳ δὲ ὁ πρῶτος φημίζεται διὰ τινὰ ἔργα, καὶ μάλιστα διὰ τὴν Σωτάνδραν αὐτοῦ, ὅτι ἐκτὸς τῆς μεγάλης κορυφότητος περὶ τὴν τεχνικὴν ἐκτέλεσιν διακρίνεται διὰ τὸ τερπνὸν καὶ ἐπίχαρι³. Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς⁴ συγκρίνει τὸ ῥητορικὸν τοῦ Ἰσοκράτους ὅπως πρὸς τὸ πλαστικὸν τοῦ Πολυκλείτου καὶ τοῦ Φειδίου κατὰ τὸ σεμνὸν καὶ μεγαλότεχνον καὶ ἀξιωματικόν, τὸ δὲ τοῦ Λυσίου πρὸς τὴν τέχνην τοῦ Καλάμιδος καὶ Καλλιμάχου κατὰ τὴν λεπτότητα καὶ τὴν χάριν, ὁ δὲ λεπτὸς καὶ ἐξάίρετος γνώστης Λουκιανὸς ἐγκωμιάζει ἐν τῇ Σωτάνδρᾳ τοῦ Καλάμιδος

¹ Plin. II. N. XXXV, 8. 54.

² Λουκιανοῦ Ῥητόρων διδάσκαλος 9.

³ Λουκιαν. Εἰκόνες 6.

⁴ Διον. Ἀλικαρν. Περὶ Ἰσοκράτους σελ. 542 ἐκδ. Reisk.

τὸ εὐσταλές καὶ κόσμιον τῆς ἀναβολῆς καὶ τὸ σεμνὸν καὶ λεληθὸς μαιδίωμα. Ὁ Μύρων διακρίνεται ἴσως ἐν τῷ τεχνικῷ μέρει περὶ τὸ ἐπινοεῖν τολμηροτέρως καὶ εὐφυστέρως θέσεις, περὶ τῷ ἐκφράζειν σωματικὴν ῥώμην καὶ ἰδίαν περὶ τὴν ἐργασίαν τῶν ζώων· ἡ δύναμις ὅμως καὶ τὸ αἰσθημα τοῦ ἐκφράζειν πνευματικόν τι καὶ λεπτὸν ἦθος λείπει ἀπ' αὐτοῦ καθ' ὁλοκληρίαν.

Ἐκ τούτων βλέπομεν, ὅτι εἰς τὴν πρὸ τοῦ Φειδίου τέχνην ἐπεκράτει περιορισμὸς μᾶλλον ἢ ἐλευθερία, ἀλήθεια μᾶλλον ἢ ἰδανικόν, χρίσεις ἐκτέλεισι, ἀλλὰ μικρὰ μέτρασι. Ἰδίαν ὅμως ἐλλείπει ἀπὸ τῆς τέχνης τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἡ λεπτὴ αἰσθησις εἰς τὸ παριστάνειν τὸ ἦθος, καὶ αἱ ιδιότητες ἐκεῖναι, ὅς ἐκφράζουσι τὸ τε πρόσωπον καὶ ἡ τοῦ σώματος στάσις καὶ κίνησις ἐν τῇ πνευματικῇ ἐξεγέρσει. Λέγεται μὲν ὅτι ὁ ζωγράφος Πολύγνωτος ἔκαμεν ἀρχὴν τινα πρὸς τοῦτο, ἀλλὰ τὸ ἦθος τῶν μορφῶν του ἐξεδηλώθη μᾶλλον ἐν τῇ ἀξιοπρεπεῖ καὶ μεμετρημένῃ στάσει ἢ ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ καὶ πνευματικῇ τοῦ ἦθους ἐκφράσει.

Καὶ τοσαῦτα μὲν περὶ τῶν κατὰ παράδοσιν ἡμῖν ἐγνωσμένων ἐκ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐξ αὐτοψίας ἀντιλήψεως, ἣν παρέχουσιν ἡμῖν ἔργα σωθέντα τῆς περιόδου ταύτης, ἀρυόμεθα τὴν ἐπαλήθευσιν τῶν παραδεδομένων. Ἡ ἐργασία, φέρ' εἰπεῖν, τῶν Αἰγινάκων ἀγαλμάτων μεσάζει μετὰ τὴν τέχνην ὀριζομένης ἔνθεν μὲν ὑπὸ τῆς συνθήκης, ἔνθεν δὲ ὑπὸ τῆς ἱερατικῆς συνηθείας καὶ τέχνης, ἥτις ἀπελευθερωθεῖσα ἐξεύρε τὸ ἰδανικόν καὶ ἐδιδάχθη νὰ δίδῃ πλείονα σημασίαν εἰς τὴν ἀληθεῖ πρᾶστασιν τῆς σωματικῆς μορφῆς. Τὰ μέλη εἶνε ἐν μέρει ἐξεργασμένα μετὰ πολλῆς χάριτος καὶ ζωηρότητος, πρὸ πάντων δὲ μετὰ θαυμαστῆς ἀληθείας τῆς φύσεως· τὰ χαρακτηριστικὰ ὅμως τῶν προσώπων εἶνε ἀκόμη ἐκπεφρασμένα κατὰ τὸν πάλαι παραδεδομένον συνήθη τρόπον, ἄνευ προσπαθείας τοῦ νὰ ὑποδειχθῇ ἡ ἡλικία, τὸ γένος, ἡ καταγωγή, τὸ ἦθος· ὥστε ἀπικσαι αἱ μορφαί, θεοὶ καὶ ἥρωες, Ἀσιανοὶ καὶ Ἕλληνες φαίνονται πραγματικῶς ὡς μέλη μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οἰκογενείας, ὡς ἀδελφοὶ καὶ ἀδελφαί. Ἐν τούτοις ὅμως τὰ πρόσωπα ταῦτα μὲ τὸ τετεχνημένον αὐτῶν μαιδίωμα, μὲ τὴν ἐκφραστικὴν αὐτῶν οὕτως εἰπεῖν εὐπροσηγορίαν, ἥτις εἶνε τρόπον τινὰ τὸ σπέρμα τῆς μελλούσης ἐξαιρέτου χάριτος καὶ γλυκύτητος, ἔχουσιν ἤδη χάριν τινὰ καὶ λεπτότητα γνησίαν ἑλληνικὴν, ἥτις ἐδεῖτο ὑψηλοτέρου δαίμονος, ἐποχῆς πλήρους ἐμπνεύσεως, καὶ μεγάλου τεχνίτου, οἷος ὁ Φειδίας, ἵνα φθάσῃ εἰς τὴν ἐντέλειάν της. Ἡ στάσις ἐν γένει τῶν ἀγαλμάτων τούτων εἶνε ἀκόμη ἀκαμπτος, ἰδίαν δὲ περίεργος ἡ τῆς κυριωτέρας μορφῆς τοῦ συμπλέγματος, ἡ τῆς Παλλάδος.

Κινήσεις τινὲς εἶνε ἐν τούτοις πλήρεις ἐνεργείας καὶ ἀρετὰς τολμηραὶ εἶνε, οὕτως εἰπεῖν, ἡ μεταβαλλομένη χουσαλλίς, ἥτις ἀναπτύσσει τὰς πτέρυγας αὐτῆς εὐθύς ἀπὸ ἀποδυομένη τοῦ περικαλύμματός της καὶ εἶνε ἐτοίμη νὰ πετασθῇ ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου ἐπὶ τὰ ἄνθη. Δύο στοιχεῖα ἔλειπον ἐκ τῆς τέχνης ταύτης, ἐπιστήμη κατὰ τὸ τεχνικόν μέρος καὶ ἰδανικὴ ἐλευθερία

κατὰ τὴν ἐργασίαν. Ὁ Φειδίας, μᾶλλον δὲ ὁ Φειδίας καὶ ἡ ἐποχὴ τοῦ Περικλέους, παρέσχον εἰς τὴν τέχνην ἀμφότερα.

Διότι ἴδιον τῶν μεγαλοφυῶν ἀνδρῶν εἶνε ὅτι ἐμφανίζονται παρσκευασμένοι ὄχι μόνον μὲ νέας πρωτοτύπους ιδέας, ἀλλ' ὅτι εὐρίσκουσι καὶ καιροὺς προσφόρους καὶ μέσκα προσφυῆ εἰς ἐπίλυσιν τοῦ ἐκχέστοτε μεγάλου προβλήματος, διὰ τὸ ὁποῖον εἶνε ἐπηγγελμένοι παρὰ τῆς Προνοίας, καὶ τοῦ ὁποῖου ἡ εὐτυχὴς λύσις ἐπιφέρει τὰς μεγάλας ἐν τῷ κόσμῳ ἐπὶ τὸ βέλτιον τροπὰς. Ὁ Φειδίας ἀνήκει εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Περικλέους ὅσον καὶ ἡ ἐποχὴ τοῦ Περικλέους εἰς τὸν Φειδίαν. Πόσον ἄρα γὰρ ὁ Φειδίας ὀφείλει εἰς τὴν στενὴν σχέσιν τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ ἀνδρός, ὡς καὶ εἰς τὴν σχέσιν τῶν φίλων τοῦ Περικλέους, ἰδίως δὲ εἰς τὴν τοῦ Ἀναξαγόρου, τοῦ συντελέσαντος νὰ ἀναπτυχθῇ ἐν Ἀθήναις πνεῦμα ἐπιστημονικόν, ἐλεύθερον προλήψεων, καὶ νὰ προαχθῶσιν αἱ πρακτικαὶ μαθηματικαὶ ἐπιστῆμαι, μηχανικὴ, ὀπτικὴ καὶ τὰ παρόμοια; Ἀλλὰ πόσον πάλιν ἄφ' ἑτέρου ὤφειλεν ὁ Περικλῆς εἰς τὸν Φειδίαν, ὅστις ἠδυνήθη νὰ ἐξεύρῃ τὰς εὐκαίρους περιστάσεις καὶ τὰς καταλλήλους μορφὰς καὶ συνδυασμούς, ἵνα πραγματοποιήσῃ τὰ σχέδια τοῦ Περικλέους, ἵνα τοὺς ναοὺς, τοὺς ὁποῖους ὁ Περικλῆς ἐν διανοίᾳ εἶχε, παραγέγῃ εἰς τὸ εἶναι, ἵνα τὰ διάφορα αὐτῶν μέρη κοσμήσῃ μὲ μορφὰς ἐξαγγελλούσας καὶ πόρρωθεν τὸ πνεῦμα τῆς ἐν τῷ ναῷ λατρευομένης θεότητος, ἵνα ἐν τῷ σπηῷ τοῦ ναοῦ ἀκόμη τοιαύτας στήσῃ εἰκόνας, ἐν αἷς ὁ ἄνθρωπος ἀπεθαύμαζεν ἐν πλήρει λαμπρότητι καὶ μεγαλοπρεπείᾳ πᾶν ὅ,τι ὑψηλὸν καὶ μέγα περὶ τοῦ Θεοῦ ἐφικντάσθῃ ποτέ;

Ἡ ἐποχὴ ἐκείνη ἦτο ἐποχὴ σπινίαν, ἦτο ἐποχὴ ἐξ ἐκείνων τὰς ὁποίας ἡ θεία πρόνοια ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν πέμπει εἰς τὰ ἔθνη, ἵνα δώσῃ εἰς πάντα τὰ εἶδη τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως ὁμοίαν ὥθησιν, ἵνα τὴν βραδέως προχωροῦσαν βελτίωσιν τῆς ἀνθρωπότητος ἐξακοντίσῃ, οὕτως εἰπεῖν, δι' ἐκτάκτου ὁρμῆς, διὰ τῆς μεγαλοφυΐας, πρὸς τὰ πρῶτα, δεικνύουσα εἰς τὸν κόσμον, διὰ τοῦ φωτός μιᾶς ἀστραπῆς νέας μέσκα καὶ νέας ιδέας.

Παρελθὼν μέγα, ἐνεστὼς ἐνεργόν, τιμὴ, ἐμπιστοσύνη μᾶλλον ἢ φόβος ἐν τοῖς ἄστοις καὶ ξένοις, ἀφθονώτατα μέσκα, συροὴ μεγαλοφυῶν ἀνδρῶν, πολιτικῶν, φιλοσόφων, καλλιτεχνῶν, ποιητῶν, πάντα ταῦτα συνεκεντροῦντο τότε ἐν Ἀθήναις, ἐν αἷς ὁ Φειδίας ὥρμασε καὶ ἐνήργησε. Καὶ ἡ λαοκρατία κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀπέβαινεν ὁσημέραι λαμπρότερα καὶ πνευματικώτερα. Τὰ χερικὰ ἄσματα καὶ αἱ ᾠδαὶ τοῦ Πινδάρου, αἱ τραγωδίαι τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ Σοφοκλέους, ἡ εὐγενὴς ἀμίλλα τῶν πλουσίων χορηγῶν διὰ τὴν ἐπὶ τῆς σκηνῆς παρὰστασιν τοιούτων συνθέσεων, πάντα ταῦτα συνεβάλλοντο οὐχὶ μικρὸν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τέχνης ἐκείνης, διότι καὶ ἐν ταῖς μεγάλας ἐποχαῖς τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἐν συμπάσῃ αὐτῇ τῇ ἱστορίᾳ, τέχνη καὶ ποίησις ἐβάδισαν πάντοτε παραλλήλως.

Καὶ ἡ θρησκεία ἦτο ἀκόμη εὐλαβεία· ἐπίστευον ἀκόμη εἰς τοὺς θεοὺς καὶ

εἰς τὰς ἱερὰς τῶν παρκαδόσεις, οὐχὶ μὲν πλέον μὲ τὴν ἀπλότητα τῆς παρελθούσης γενεᾶς, ἀλλὰ διὰ τοῦτο μάλιστα μετὰ πλειοτέρας ἔτι σπουδαιότητος καὶ ἀκριθείας· ἡ δὲ σοφιστικὴ καὶ ἡ φιλοσοφία δὲν ἦσαν ἀκόμῃ εἰς φανεράν ἀντίφασιν πρὸς τὴν τοῦ λαοῦ δόξαν, ἡ τοῦλάχιστον ἡ ἀντιδοξία αὕτη ἡσκειτο ἐν στενωτέροις κύκλοις καὶ ἦτο περιορισμένη ἐν ταῖς σχολαῖς. Τοιαύτης διδασκαλίας καὶ τοιούτων καιρῶν ἔτυχεν ὁ Φειδίας.

Ἀλλὰ καὶ ἡ τέχνη καθ' ἅπαντας τοὺς πολυσχιδεῖς αὐτῆς κλάδους, ἥ τε βύναυτος καὶ ἡ καλὴ, εἶχεν ἤδη προεκτακτισθῆ, ἀναπτυχθεῖσα τεραστίως κατὰ τοὺς μετὰ τὰ Μηδικὰ χρόνους ἐν τῇ θερμότητι τοῦ βιομηχανικοῦ καὶ τοῦ καλλιτεχνικοῦ διαγωνισμοῦ, ἐν τῷ πρωτίστῳ τῆς Ἑλλάδος ἐμπορικῷ, βιομηχανικῷ καὶ τεχνικῷ κέντρῳ, ταῖς Ἀθήναις. Ἡ κατεργασία καὶ ἡ λεπτοργία πάσης ὕλης καὶ παντὸς μετάλλου ἔχει ἤδη προαχθῆ ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε εἶνε ἕτοιμος νὰ ὑπουργήσῃ προσηκόντως τῷ εὐγενεῖ τῆς τέχνης ἡγεμόνι, τῇ εἰκαστικῇ καὶ πρὸ πάντων τῇ πλαστικῇ. Ὑπεδηλώσαμεν δὲ ὀλίγον τι καὶ ἀνωτέρω ὁποῖα ἦτο ἡ πολλαπλὴ τέχνη τῆς ἐποχῆς.

Ἐν χρόνῳ οὕτῳ πολυτέχνῳ καὶ οὕτῳ προοδευτικῷ διάνοια οὕτῳ μεγάλῃ καὶ φιλομαθῇ, ὡς ἡ τοῦ Φειδίου, ἐπεξέτεινε τὰς σπουδὰς αὐτοῦ ἐπὶ πάντας τοὺς κλάδους τῆς τότε τέχνης καὶ ἦτο ἡσκημένος περὶ πάντα τὰ εἶδη τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν, μολονότι δὲν ἀνέπτυξεν εἰς πάντα ταῦτα τὴν αὐτὴν δραστηριότητα καὶ ἐνέργειαν.

Ἰδίᾳ ἡσχολήθη ὁ Φειδίας εἰς τὴν χαλκοπλαστικὴν καὶ τὴν τορευτικὴν. Αὐτὸ τὸ πρῶτον μέγα ἔργον τοῦ Φειδίου ἐν τῇ χαλκοπλαστικῇ, ὁ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως κολοσσὸς τῆς προμάχου Ἀθηνᾶς, προὑποθέτει ἐντελῆ τῆς τέχνης ἐγκράτειαν. Κατὰ τὰς μαρτυρίας δὲ τῶν παλαιῶν ἐγνώριζεν ὁ Φειδίας πόσον ἐξαιρέτα τὴν σύγκρασιν καὶ μίξιν τοῦ χαλκοῦ, ὥστε κατώρθωνε νὰ δίδῃ εἰς τὰ ἔργα τοῦ φυσικὸν σχεδὸν χρῶμα,¹ πρὸ πάντων ὅμως ἄριστος ἦν ὁ Φειδίας εἰς τὴν τορευτικὴν, τουτέστιν εἰς τὴν διὰ σφυρηλασίας καὶ γλυφῆς ἐξεργασίαν μεταλλίνων πετάλων, καὶ εἰς τὴν πύτῃ παρεμφερῇ, τὴν διὰ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος ἐξεργασίαν, κατὰ τὴν χρεῖαν καὶ τὴν ἀπαιτήσιν τῶν χρυσελεφαντίνων ἀγαλμάτων τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἡ τορευτικὴ αὕτη ὑπὸ εἰδικωτέραν ἔννοιαν ἦτο ὁ κύριος τοῦ Φειδίου κλάδος, εἰς τὸν ὁποῖον καὶ τὴν ἰδρυσιν αὐτῆς ἀπέδιδον, ὥσπερ εἰς τὸν Πολύκλειτον τὴν τελειοποίησιν τῆς· διότι, ὡς γνωστόν, ὀλίγα μόνον ἔργα τοῦ Φειδίου ἐκ μαρμάρου ἀναφέρονται, καὶ μεταξὺ τῶν ἄλλων ἡ ἐν Πλαταιαῖς ἀκρόλιθος Παλλὰς, τὰ ὁποῖα φημίζονται ὑπὸ τῶν παλαιῶν ὡς ἔργα ἐξαιρέτου καλλονῆς καὶ χάριτος. Οἱ μαθηταὶ τοῦ Φειδίου Ἀλκαμένης καὶ Ἀγοράκριτος ἐπέδόθησαν μᾶλλον εἰς τὴν ἐξεργασίαν τοῦ μαρμάρου. Ἡ τελειοποίησις ὅμως καὶ ἐντέλεια τῶν ἐκ μαρμάρου ἔργων, καὶ ἰδίως τῶν ἐκ Παρίου, ἐπεφυλάχθη εἰς τὸ νεώτερον ἀττικὸν ἐργαστήριον τοῦ Σκόπῃ καὶ Πράξιτέλους. Ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Φειδίου

1 Ἰμέριος ἐν Δόγ. 21, 4.

μάλιστα ὁ Κωλώτης καὶ ὁ Θεόπομπος, οἵτινες ἐπεδόθησαν μάλλον εἰς τὴν τορευτικὴν, ἐξειργάσθησαν πολλὰ τοιούτου εἵδους ἔργα κατὰ πρότυπον πάντοτε τὴν Ἀθηνᾶν καὶ τὸν Δία τοῦ Φειδίου. Τὰ γλυπτὰ ἐπὶ τῆς ἀσπίδος ἔργα τῆς θαυμασίας τορευτικῆς δεξιότητος τοῦ Φειδίου ἐθαυμάζοντο ὡς μοναδικὰ εἰς τὸ εἶδος των.

Ἀκόμῃ ἄλλο μέρος ἐργασίας, εἰς τὸ ὁποῖον ἐδεικνύετο ἡ τριακὺς δεξιότης του, εἶνε τὰ μικροτεχνήματα, διακρινόμενα διὰ τε τὴν κομψότητα, διὰ τὸ ἐπίχρι καὶ τὴν ἀληθῆ τῆς φύσεως ἀπομίμησιν, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν εὐστοχον ῥῆσιν τοῦ Ἰουλιανοῦ «εἰ καὶ τῇ φύσει κεχάλκωται, τῇ τέχνῃ ἐμψύχεται». ¹ Εἰς τὰ μικροτεχνήματα ταῦτα ἀνακαλύπτεται οὐχ ἥττον ἢ εἰς τὰ μεγάλᾳ ἔργα ἡ ἐξοχος αὐτοῦ τεχνικὴ ἱκανότης.

Ἐννοεῖται ὅτι εἰς ὅλα ταῦτα ἡ μεγίστη τοῦ Φειδίου ἀξία συνίστατο, πλὴν τῆς ἰδίας τορευτικῆς ἐργασίας, εἰς τὸ δαιμόνιον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον αὐτὸς τόσον τελεσφόρως εἰσήγαγεν ἢ ἐτελεσιούργησεν ἐν τῇ καλλιτεχνίᾳ, εἰς τὸν σύνδεσμον τῆς ἐπιστήμης μετὰ τῆς τέχνης, σύστημα βρασιζόμενον ἐπὶ τῆς συμμετρίας καὶ τῆς προοπτικῆς. Εἰς τοιοῦτον τεχνίτην προσῆκε τῷ ὄντι καὶ τὸ λόγιον ἐξ ἑνὸς τοῦ Λέοντα, διότι ἀπὸ τοῦ Φειδίου ἔχει τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀπόφθεγμα τοῦτο, ² τὸ ὁποῖον ἐννοητέον πρῶτον ὑπὸ τὴν καλλιτεχνικὴν αὐτοῦ ἔννοιαν, περὶ τεχνίτου δηλ. ὅστις ἐκ τῶν διδομένων ἀναλογιῶν μέλους τινὸς γνωρίζει νὰ κατασκευάσῃ καὶ συναρμόσῃ, καὶ γνωρίζει πῶς εἶνε κατασκευασμένον ἢ συνηρμοσμένον τὸ ὅλον τοῦ σώματος. Τὸ αὐτὸ δὲ ἐξάγεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Φειδίας τὰς ἀναλογίας τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ὑπελόγισε κατ' ἀρχὰς ὀπτικάς ὡς πρὸς τοὺς θεατὰς καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐν τῷ χώρῳ διάθεσιν τοῦ ναοῦ, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐστάθη, ὅθεν δὴ καὶ κατώρθωσε νὰ παραγάγῃ ἐντύπωσιν πληρεστάτης συμμετρίας καὶ νὰ φαίνεται πολὺ ὠραιότερος παρ' ὅ, τι πραγματικῶς ἦτο. Τοῦτο προσέτι ἐπιμαρτυρεῖ καὶ τὸ περὶ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Ἀλκαμένους ἀνέκδοτον, ὅστις διαγωνισθεὶς πρὸς τὸν διδάσκαλόν του ἠττήθη, διότι δὲν ὑπελόγισε τὰς ἀναλογίας τῆς ἀποστάσεως καὶ τοῦ ὕψους, εἰς ὃ ἡ εἰκὼν ἔμελλε νὰ σταθῇ.

Διὰ τοῦ στοιχείου τούτου καὶ τοῦ ἰδιαιτέρου αὐτοῦ τεχνικοῦ προτερήματος, τῆς ἐξόχου ἀντιλήψεως καὶ αἰσθήσεως, κατωρθώθη ὑπ' αὐτοῦ θαυμασίως ἀληθὴς ἡ μίμησις τῆς φύσεως, καθ' ἣ δεικνύουσιν ἡμῖν ἀποχρώντως τὰ λείψανᾳ τῶν γλυπτῶν τοῦ Περικλεοντος ἔργων.

Ἡ ἀληθὴς αὕτη τῆς φύσεως μίμησις δὲν εἶνε ἡ ἐζητημένη ἐκείνη μίμησις τῆς ἀρχαιοτέρας τέχνης, ἀλλ' εἶνε μίμησις ἐλευθέρᾳ καὶ δαιμονίᾳ, στηριζομένη μάλλον ἐπὶ τῆς ἐλευτέρας καλλιτεχνικῆς ἐμπνεύσεως ἢ ἐπὶ τῆς περιορισμένης μιμήσεως τῶν μερικῶν τῆς φύσεως φαινομένων, εἶνε μίμησις ἥτις, διορθοῦσα καὶ ἐξιδεάζουσα τὴν πραγματικὴν φύσιν, ἐξευγενίζεται καὶ ὑψοῦ-

¹ Ἐπιστ. ἡ. σελ. 377 Α'. ἐκδ. Spanh.

² Λουκιαν. Ἑρμότημ. 54.

και εἰς τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς τελειότητος. Ἀπκντα τὰ τοῦ Παρθενῶνος σωζόμενα γλυπτὰ ἔργα, μάλιστα δὲ τὰ τῶν ἀετωμάτων, ἐκτὸς τῆς μεγάλης αὐτῶν ἀπλότητος, τῆς ἰδιαζούσης εἰς τὰ ἔργα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἔχουσι ζωηρότητα καὶ ἀποπνέουσι χάριν, τὴν ὁποῖαν δὲν δύναται τις ἀρκούντως νὰ θαυμάσῃ.

Ἀλλὰ πλὴν τῆς περὶ τὴν ἐργασίαν δεξιότητος καὶ συμμετρίας, ἐν ᾗ ὁ Φειδίης φημίζεται διὰ τὴν ἀληθεστάτην καὶ οὕτως εἰπεῖν ὁμιλοῦσαν τῆς φύσεως μίμησιν, τοῦθ' ὅπερ παρατηρεῖτο καὶ εἰς αὐτὰ τὰ μικροτεχνήματά του, εἰς τοὺς ἰχθῦς, τὰς μελίσσας, τὰς μυίας οὐχ ἦττον ἢ εἰς τὰ μεγάλα ἔργα του. Ὁ Φειδίης εἶνε ὁ καλλιτέχνης ἐκεῖνος—καὶ εἰς τοῦτο συνίσταται πρὸ πάντων τὸ μεγαλεῖον καὶ ἡ δεινότης του—ὅστις ἀνέπτυξε καὶ ἐσυστηματοποίησεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν τέχνην τὸ ἰδανικὸν τῶν ἀγαλμάτων τῶν θεῶν. Ἀλλὰ τί εἶνε τὸ ἰδανικὸν τοῦτο; Ἰνα περιλάβωμεν τὴν ἔννοιαν ταύτην, τὴν τόσον δύσκολον καὶ τόσον παρκαυχήσεων δεκτικὴν, παρκαυρητέον πρὸ πάντων, ὅτι εὐρισκόμεθα ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης καὶ ὅτι ταύτης ἀντικείμενον ἦτο ἡ πλαστικὴ παράστασις τῶν Ἑλληνικῶν θεῶν, αἵτινες κατὰ τινὰ τρόπον ἦσαν ἱστορικὰ ὄντα, ἔχοντες ὁρισμένην μορφήν καὶ ὁρισμένον σχῆμα, ὧν ἡ μυθολογία μνημονεύει ὡς προσώπων δρώντων καὶ ἀτομικὴν ἔχόντων ὑπαρξιν. Ἦν δόξαν ταύτην περὶ αὐτῶν ἀνέπτυξεν ἔτι μᾶλλον τὸ ἔπος, ἡ δὲ τέχνη, ὁρμωμένη ἐκ τῶν ἀρχαίων τυπικῶν εἰδώλων καὶ τῶν συμβόλων αὐτῶν, εἶχεν ἤδη ὑπερνικήσει τὸ ἄστρεπτον, οὕτως εἰπεῖν, καὶ σκαιὸν τῆς συμβολικῆς παρκαστάσεως, ἔστω ὅμως εἰς τυπικὰς καὶ ὁρισμένας μορφὰς καὶ εἰς τὸν ἰδιόζοντα τρόπον τῆς παρκαστάσεως ἐνὸς ἐκάστου τῶν θεῶν.

Ἐν τούτοις αἱ ποιηταὶ ἦδον, τὰ ἱερὰ ἔθιμα ἐδίδασκον, ἡ θρησκεία ἔλεγεν, ὅτι ἡ ἰδικιτέρη πατρὶς τοῦ κόσμου τούτου τῶν θεῶν εἶνε ὁ Ὀλυμπος, ἐνθα οἱ θεοὶ ἔζων ἐν ἀφθάρτῳ κάλλει, ἐν κίωνίᾳ φαιδρότητι καὶ αἰωνίᾳ εὐδαιμονίᾳ. Ἀλλὰ περὶ τῶν θεῶν τούτων καὶ περὶ τοῦ ἐν Ὀλύμπῳ μακαρίου αὐτῶν βίου ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ἀτελῆ μόνον ἔννοιαν ἠδύνετο νὰ λάβῃ διὰ τῆς παριστώσης εἰς τὰ ὄμματα τοὺς θεοὺς τέχνης ἐκείνης. Ἡ πλαστικὴ τέχνη, ἵνα ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν ἀξίωσιν τοῦ εὐαισθητοτάτου καὶ φιλοκαλωτάτου τῶν ἐθνῶν, ἔπρεπε νὰ ὑπερπηδῇ τὰ κοινὰ ὅρια, νὰ μὴ ἀρύηται πλέον τὰ πρότυπα τῶν παρκαστάσεων τῆς ἐκ τῆς παρκαδόσεως μόνον, ἀλλὰ, διὰ τῆς γοργῆς καὶ γονίμου φαντασίας αὐτῆς μετενεχθεῖσα εἰς τὸν Ὀλύμπιον ἐκεῖνον κόσμον τῶν θεῶν, νὰ γονιμοποιήσῃ τὰς καλλιτεχνικὰς κύτῃς ἰδέας καὶ νὰ καταβάσῃ ἐκεῖθεν τὰς εἰκόνας καὶ τὸ σχῆμα τῶν θεῶν, οἷον ἤθελεν αὐτὸ τὸ αἰσθημα καὶ ἡ φαντασία τοῦ φιλοθέου Ἑλλήνος τοῦ ἐ' κίωνος ὑπερμεσοῦντος. Τοῦτο κατώρθωσεν ὁ Φειδίης, ὅστις, ἀνελθὼν εἰς τὸν Ὀλυμπόν καὶ ἀπομαζόμενος τὰ τῶν θεῶν εἶδη κατὰ Φιλόστρατον¹, παρέστησεν αὐτὰ διὰ τῆς

¹ Φιλόστρ. ἐν βίῳ Ἀπολλ. Τυαν. σ' 19.

τέχνης εἰς τὰ ὁμακτὰ τοῦ ἐνθουσιώδους καινοῦ. Τοῦτο, ἡ σύλληψις τῆς ιδέας ἐκάστου τῶν θεῶν, μὲ ὅλας τὰς τελειότητας αὐτῶν, οἷος εὐφάνταστος καὶ ἐξηυγενισμένος λαός, ἐντεθραμμένος τῇ καλλίστῃ καὶ γονιμωτάτῃ ποιητικῇ θεολογίᾳ, ἠδύνατο νὰ ἀξιώσῃ, ἡ σύλληψις τοιαύτης ιδέας θεῶν καὶ ἡ διὰ τῆς τέχνης ἐπιτυχεστάτη παράστασις αὐτῶν εἶνε τὸ ἰδανικόν, ὃ ἐμεγαλοῦργησεν ὁ Φειδίας.

Ἦδη αὐτὸς ὁ φιλόκαλος Κικέρων ἠρμήνευσεν ἡμῖν τὸ ἰδανικόν τοῦ Φειδίου ἐν τῷ Ῥήτορι αὐτοῦ¹ διὰ τῶν ὀλίγων ἐκείνων, εἰπὼν ὅτι «ὅτε ὁ Φειδίας ἐπλαττεν εἰκόνα τοῦ Διὸς ἢ τῆς Ἀθηνᾶς, δὲν εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ἰδιαίτερον ὑπόδειγμα, τοῦ ὁποίου προσεπάθει νὰ ἀποδώσῃ τὴν ὁμοιότητα, ἀλλ' ἐν τῷ βάθει τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ἐνεφώλευεν ὁ ἐντελής τοῦ ὠραίου τύπος, ὑπὸς δὲ προσηλόντων ἀσκαρδαμυκτὲ τὰ βλέμματά του, ὠδήγει τὴν τέχνην καὶ τὴν χεῖρά του». Δὲν ἐπέδρα ἐπ' αὐτοῦ δεδομένον τι ἐξωτερικόν, ἀλλ' ἡ ἐσωτερικὴ αἰσθησις τῆς ὑψηλοτέρας ἐκείνης ἀντιλήψεως ἦτο ἡ πηγὴ, ἐξ ἧς ἠρύετο, τὸ πρότυπον ἐξ οὗ ἀντέγραφεν, ἀπαραλλάκτως καθὼς πᾶς ἄλλος καλλιτέχνης ἐξ αἰσθητοῦ προτύπου. Πρὸς τοῦτο ἀναγκαίως εἶνε πρωτότυπος ἐμπνευσις καὶ δύναμις τοιαύτη τῆς ψυχῆς, ἥτις νὰ ἀνυψῇ τὸν δημιουργοῦντα τεχνίτην ὑπεράνω τῶν συνηθειῶν καὶ ἔξεων τοῦ ὁρατοῦ κόσμου καὶ τῆς πείρας. Καὶ ὁ Φειδίας ἐπλαττε τὰς εἰκόνας τῶν θεῶν τοῦ ἐνθουσιῶν καὶ ἐπετύγχανε περισσότερον κατασκευάζων θεῶν εἰκόνας ἢ ἀνθρώπων. Διὰ δὲ τοῦ Ὀλυμπίου τοῦ Διὸς ἔδωκεν εἰς τὴν πάτριον θρησκείαν νέαν σημασίαν, ἀποβάς οὕτω ὅχι μόνον τεχνίτης δαιμόνιος, ἀλλὰ καὶ θεολόγος μέγας κατὰ τὸν κλάδον του, θεολόγος ὁμοίως δεινός ὡς ὁ Αἰσχύλος ἐν τῇ τραγωδίᾳ καὶ ὁ Πίνδαρος ἐν τῇ λυρικῇ ποιήσει. Ὅτε ὁ Πάναινος ἠρώτησεν αὐτὸν κατὰ ποῖον ὑπόδειγμα διανοεῖτο νὰ πλάσῃ τὸν Δία; «κατὰ τὸν Ὅμηρον», εἶπεν ὅπως αὐτὸς παριστάνει τὸν Δία εἰς τοὺς δεινούς του στίχους:

ἦ καὶ κυανέῃσιν ἐπ' ὀφρύσι νεῦσε Κρονίων·
ἀμβρόσιαι δ' ἄρα χεῖται ἐπερρώσαντο ἄνακτος
κρατὸς ἀπ' ἀθανάτοιο, μέγαν δ' ἐλέλιξεν Ὀλυμπον.²

Ἀλλὰ θὰ ὑποβιάσωμεν πολὺ τὴν ὑψηλὴν τέχνην τοῦ μεγάλου Φειδίου, ἐὰν παραδεχθῶμεν ὡς καθ' ὁλοκληρίαν εἰλικρινῇ τὴν ἀπάντησιν αὐτοῦ ταύτην, ἐὰν ὑποτάξωμεν τὴν ἐμπνευσίν του εἰς τοὺς ἀμιμήτους τῷ ὄντι στίχους τοῦ μεγάλου ποιητοῦ καὶ ὑποτάξωμεν οὕτω τὴν εἰκαστικὴν τοῦ Φειδίου τέχνην ὑπὸ τὴν ἐπικὴν τοῦ Ὀμήρου ποίησιν. Ἡ ἀπάντησις τοῦ Φειδίου καὶ ἡ δικαία τιμὴ τὴν ὁποίαν προσένειμεν εἰς τοὺς στίχους ἐκείνους τοῦ Ὀμήρου δεικνύουσιν ἐναργέστερον τὴν συγγένειαν δύο κλάδων ποιητικῆς παραγωγῆς, τῆς ποιήσεως δηλονότι καὶ τῆς πλαστικῆς. Ὁ Ὅμηρος εἶχεν ἐκφράσει ἤδη ἐν τοῖς στίχοις ἐκείνοις τὴν πρότυπον εἰκόνα τοῦ μεγάλου Διὸς, ὅτε ὁ Φειδίας

¹ Cic. Orat. 2. 8.

² Ἰλιάδ. Α, 528 καὶ ἐφ.

ἐπεβόλετο νὰ παραστήσῃ αὐτὴν συγκεκριμένως, αἱ δὲ λέξεις τοῦ ποιητοῦ ἐδοῦντοσιν τὴν ιδεώδη τοῦ καλλιτέχνη σύλληψιν, καθόσον μόνον παρέσχον τὸ γενικὸν σχῆμα τῆς παραστάσεως, ὥτις ὑπὸ τὸν τύπον τοῦτον ἀπέβη ἔπειτα δημώδης. Ἀλλ' οὐδ' ἀμόθεν ἄλλοθεν ἠδύνατο ὁ Φειδίας νὰ ἀρυσθῇ τὴν ἐντελῆ παραστάσιν τῆς ιδέας ταύτης καὶ νὰ δώσῃ, οὕτως εἰπεῖν, εἰς αὐτὴν σάρκα καὶ ὅσπερ ἢ ἐκ τῆς πηγῆς, ἐξ ἧς καὶ ὁ Ὅμηρος ἠρύσθη, δηλαδή ἐκ τοῦ ὑψηλοτέρου ἐκείνου πνευματικοῦ κόσμου, ὅστις καθίσταται προσιτὸς διὰ τῆς πνευματικῆς μόνον ἐμπνεύσεως. Καὶ ὡς ὀρθότατα λέγει Δίων ὁ Χρυσόστομος¹, ὁ Φειδίας «ἦν ἀντίτεχνος καὶ ὁμότεχνος τῷ Ὁμήρῳ, ὡς ἐκεῖνος δι' ἀκοῆς ἐπεδείκνυσεν, αὐτοῦ δὲ ὁφθαλμοῖς ἐξήγεῖτο τὰ θεῖα τοῖς πλείοσι καὶ ἀπειροτέροις θεαταῖς».

Ὑπὸ ποίαν δὲ ἔννοιαν ὁ Ζεὺς τοῦ Φειδίου, ἡ πρότυπος αὐτῇ καὶ ἀνυπερέβλητος δι' ἅπαντας τοὺς αἰῶνας εἰκὼν τοῦ πατρὸς τῶν θεῶν καὶ ἀνδρῶν, νέετο πρόοδος δι' ἅπαντας τὴν θρησκείαν τῶν Ἑλλήνων ἐθεωρεῖτο, τοῦτο μαρτυρεῖ ἡμῶν ἡ ὁμόθυμος τοῦ ἀρχαίου κόσμου γνώμη. Τὴν εἰκόνα ταύτην τοῦ Διὸς βλέποντες ἐνόμιζον ὅτι βλέπουσι τὸν θεὸν αὐτόν, καὶ ὁ σοφιστὴς δὲ ἀκόμη Ῥωμαῖος δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ συγκινηθῇ ἐκ τῆς ἐντυπώσεως ταύτης· ὁ δὲ ἐνθουσιῶν Ἕλλην ἐλεγεν, ὅτι ἔρκει νὰ ἴδῃ τις μόνον αὐτόν, ὅπως ἐπιλάβηται παντὸς πένθους καὶ πάσης θλίψεως, ἢ ὅτι τὸ νὰ μὴ ἴδῃ τις αὐτόν κατὰ τὸν βίον ἦτο σχεδὸν δυστυχία τοιαύτη, ὅποια ἦτο νὰ τελευτήσῃ τις ἀμύνητος, ἢ ὅτι ὁ Ζεὺς ἀπεκάλυψεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν στοργὴν καὶ ἀγάπην του καταστήσας ὁρατὴν αὐτοῖς τὴν μορφήν του, καὶ τὰ παρόμοια. Τοιοῦτον ἦτο τὸ ἰδανικὸν παρὰ Φειδίᾳ καὶ τοιαύτην εἰς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἀρχαίαν καλλιτεχνίαν ἐπήγαγε τρεπὴν.

Τὸ ὑψηλὸν εἶναι ἑτέρα ἰδιότης τοῦ Φειδίου. Τὸ ὑψηλὸν τοῦτο προήρχετο τὸ μὲν ἐκ τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς, τὸ δὲ ἐκ τῆς ἰδιαιτέρας τάσεως, ἣν ὁ Φειδίας ἔδωκε κατὰ τὴν ἐκπαίδευσίν αὐτοῦ εἰς τὴν τέχνην. Ἡ ἀνάμνησις τῶν Περσικῶν πολέμων ἐνέπνευσεν εἰς τὴν γενεὰν ἐκείνην ὑψηλὰς ιδέας· ἐν τούτοις ὅμως ἐνθ' ἤρχισαν νὰ ἐνδίδωσιν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς νεωτέρας γενεᾶς, τῆς γενεᾶς τῆς προόδου, δὲν εἶχον ἀκόμη ἀπορρίψῃ καθ' ὁλοκληρίαν τὰ πατροπαράδοτα ἥθη καὶ ἔθιμα, ἀλλ' ἐκυμαίνοντο εἰσέτι μεταξὺ τῶν παλαιῶν καὶ τῶν νέων ιδεῶν. Τὸ σεμνὸν καὶ τὸ ἀξιοματικόν, ὅπερ, ὡς εἶδομεν, χαρακτηρίζει τὰ ἔργα τοῦ Φειδίου, προσήκει ὡσαύτως εἰς τοὺς λόγους καὶ τὰς πράξεις τοῦ Περικλέους, τὸν αὐτὸν δὲ τύπον φέρουσιν αἱ ιδέαι καὶ αἱ ἀντιλήψεις τῶν συγχρόνων φιλοσόφων καὶ ποιητῶν· διὸ δὴ καὶ ὁ Φειδίας ἦτο κατελλημμένος πρὸ πάντων ὑπὸ τῆς λατρείας τῆς ἐποχῆς του ἐκείνης, ἐν τῇ παραστάσει τῆς ὁποίας συνεκεντρουτο μάλιστα ὕψος θεῶν, δύναμις καὶ σοφία.

Τῆς ἐπικρατούσης φορᾶς ταύτης μετέσχον φυσικῶς τῷ λόγῳ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὅλα τὰ ἔργα τὰ παραχθέντα ὑπ' αὐτοῦ ἢ ἐξαχθέντα ἐκ τοῦ ἔργου.

¹ Δίων. Χρυσ. Λόγος 16. σελ. 397. B.

στηρίου του. Καὶ μέχρι σήμερον ἔτι πάντα, ὅσα γνωρίζομεν, φέρουσι τὸν τύπον τοῦ μεγαλοτέχνου, τοῦ σεμνοῦ καὶ τοῦ ἀξιοματικοῦ. Ἐν ταῖς εἰκόσι π. χ. τῶν θεῶν εἴτε ἐνθρόνων εἴτε ἐν ἡρέμῳ στάσει, οὐδεμία βιβίκα κίνησις παρατηρεῖται, καὶ ὅπου δὲ ἐνέργειά τις καὶ κίνησις παριστάνεται, ὡς ἐπὶ τῆς ζωοφόρου τοῦ Παρθενῶνος, αἱ κινήσεις τῶν κατὰ μέρος συμπλεγμάτων, τῶν ἱππέων λ. χ., τῶν σφαγίων καὶ τῶν ὀδηγούντων αὐτά, οὐδέποτε εἶνε ἄκοσμοι ἢ βίβιοι, καὶ ἐπὶ τῶν μετοπῶν, ἐν αἷς αἱ μαχητικαὶ σκηναί, καὶ ἐν αἷς πάντα εἶνε ἔμπλεα ζωῆς καὶ κινήσεως, οὐδὲ αὐτοῦ εἶνε πεφυρμένον τι, ἀλλὰ τὰ πάντα διαμεμοιρασμένα ἐν μέτρῳ, ἀκριβεῖς καὶ σαφηνεῖς ἀποτελοῦσιν οὕτως εἰπεῖν ἥρεμον καὶ γλυκεῖαν ἁρμονίαν. Τὸν ὑψηλὸν τοῦτον χαρακτήρα δὲν διέφθειρεν ἀλλ' ἐξῆρεν ἔτι μᾶλλον ἢ διὰ τῶν ἁρμοδίων χρωμάτων καὶ μετὰλλων λαμπρὰ ἐκείνη διακόσμησις, διὰ τῶν ὁποίων ἡ ἐλευθεριότης τῶν χρόνων ἐκείνων, πρὸς ὀρησκειτικοὺς σκοποὺς, τὰ κυριώτερα ἀγάλματά της τόσον ἀφειδῶς διεκόσμη.

Αἱ εἰκόνες αὗται διὰ ταιαύτης διακοσμήσεως προσκτώμεναι οἶονεῖ ψυχὴν ζῶσαν, ἀφήρπαζον οὐ μόνον τὰς αἰσθήσεις, ἀλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα τῶν θεωμένων. Τοῦτο ἀπῆτει ἡ διὰ παντὸς ἐπικρατούσα ἐν τῇ λατρείᾳ τῶν ἀρχαίων αἰσθητικὴ ἀρχή, ἥτις καὶ τὰ μυστήρια ἀκόμη αἰσθητῶς περιεχόμεναι, πρᾶγμα ὅπερ δὲν δύναμεθα σήμερον νὰ ἐννοήσωμεν, ὡς ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν ἡμετέραν λατρείαν.

Ἔτερα προσόντα τῶν τοῦ Φειδίου ἔργων εἶνε ἡ χάρις καὶ τὸ κάλλος αὐτῶν, ιδιότητες, αἵτινες παρέστηροῦντο καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Ὀλύμπιον Δία του, καὶ τὰς ὁποίας βλέπομεν ἐναργῶς καὶ σήμερον ἔτι εἰς τὰ σωζόμενα γλυπτὰ ἔργα τοῦ Παρθενῶνος, ἐν οἷς μετὰ τὸ ἄλλων αἱ ἐν τῇ ζωοφόρῳ παραστάσεις τῶν θεῶν εἶνε ἔμπλεοι λεπτῆς χάριτος καὶ φαιδρότητος· ἀνδρικά καὶ νεανικά τῶν θεῶν μορφαὶ (διότι ἔπαυσε πλέον ἡ παράστασις αὐτῶν ὡς ἡλικιωμένων ὄντων), ἰστάμεναι ἀφελῶς ἢ ἐπὶ ὀρόνων καθήμεναι ἄνευ συμβόλων, ὡς θεοὶ δὲ διακρινόμεναι μόνον ἐκ τῆς ἰλαρότητος καὶ τοῦ σεμνοῦ αὐτῶν παραστήματος, ἀναγνωρίζονται ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐκ τῆς ἰδιαζούσης τοῦ προσώπου αὐτῶν ἐκφράσεως.

Καὶ τὴν σοβαρὰν δὲ Ἀθηναίων παρέστησεν ὁ Φειδίας ἔμπλεων χάριτος καὶ κάλλους ἐν τῇ γνωστῇ τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως σταθείσῃ χαλκῇ εἰκόνι, ὡς σὺν τῇ Ἥρᾳ καὶ Ἀφροδίτῃ εἶχεν ἐμφανισθῇ πρὸ τοῦ Πάριδος.

Τοιαῦτα τὰ καλλιτεχνικὰ προτερήματα τοῦ Φειδίου, τὰ ὅποια ἔτι μᾶλλον ἀναδεικνύονται ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλους καλλιτέχνους, οἵτινες εἴτε συνακμάσκοντες ἐφάμιλλοι αὐτοῦ κατὰ τι ἦσαν, εἴτε εἰς νεωτέραν ἐποχὴν ἀνήκοντες ὑπερέβαλον αὐτὸν κατὰ τινὰς ἐπόψεις περὶ τὴν ἐργασίαν.

Ἐνταῦθα ἐκ τῶν συγχρόνων του παρίσταται πρῶτος καὶ μόνος, διότι δὲν ὑπάρχει καιρὸς κατὰ τὴν ὥραν ταύτην διὰ πλείονας συγκρίσεις, Πολύκλειτος ὁ Ἀργεῖος, μαθητὴς τοῦ αὐτοῦ διδασκάλου, ἀσχοληθεὶς ὁμοίως εἰς χαλκο-

πλαστικά μάλιστα καὶ χρυσελεφάντινα ἔργα, καὶ τελειοποιήσας, ὡς ἤδη εἵπομεν, ὑπὸ τὴν τεχνικὴν ἐποψὴν τὴν ὑπὸ τοῦ Φειδίου ἱκανῶς ἤδη προαχθεῖσαν τορευτικὴν. Καὶ εἰς τοῦτο δέ, καθὼς καὶ εἰς ὃ φημίζεται μάλιστα, τὴν ἐπισημονικὴν ἐν τῇ τέχνῃ συμμετρίαν, ἠκολούθησε τὰ ἔχνη τοῦ Φειδίου. Ὡς ἤδη ἔχομεν εἰπεῖ, κατὰ Διονύσιον τὸν Ἀλικαρνασσέα, τὰ ἔργα τοῦ Πολυκλείτου διεκρίνοντο ὁμοίως τοῖς τοῦ Φειδίου κατὰ τὸ σεμνόν, τὸ μεγαλότεχρον καὶ τὸ ἀξιοματικόν· ὁ δὲ Στράβων¹ θεωρεῖ τὰ χρυσελεφάντινα ἀγάλματα τοῦ Πολυκλείτου κατὰ τὴν τέχνην μὲν κάλλιστα, μόνον δὲ ὑπολειπόμενα τῶν τοῦ Φειδίου κατὰ τὸ μέγεθος καὶ τὴν πολυτέλειαν. Ἐὰν πράγματι ἡ γνωστὴ ἐν τῇ Λουδοβιανῇ ἐπαύλει Ἥρας κεφαλὴ ἦνε παρεμφερὴς τῇ τῆς Ἀργείας τοῦ Πολυκλείτου, ἔχομεν τεκμήριον ἱκανόν, ἐξ οὗ βεβαιοῦται, ὅτι ὁ Πολύκλειτος ἐνόει τί ἦτο ἀξιοπρέπεια καὶ χάρις, διότι ἀμφοτέρω εἶνε ἐν τῇ κεφαλῇ ταύτῃ ἠνωμένα θαυμασίως, ἡ ἔκφρασις τοῦ παρθενικοῦ καὶ τοῦ ἔρκασιος μὲ τὴν τοῦ ἡγεμονικοῦ καὶ κρατεροῦ. Ἐν τούτοις, καθόσον τις δύναται νὰ κρίνῃ ἐκ τῆς ὁμοθυμίου τῶν ἀρχαίων γνώμης, ὁ Ζεὺς τοῦ Φειδίου ὑπερέβαλε κατὰ τὸσοῦτον τὴν Ἥραν τοῦ Πολυκλείτου, καθ' ὅσον ὁ θεὸς αὐτὸς ὑπερέβαλε τὴν θεάν. Ἀλλ' ὁ Κυντιλιανός² κρίνει ὅτι αἱ εἰκόνες τοῦ Πολυκλείτου δὲν εἶχον ὅπερ αὐτὸς ὀνομάζει *pondus*, ἦτοι καθ' ἡμᾶς τὸ τοῦ Διονυσίου Ἀλικαρνασσέως ἀξιοματικόν. Καὶ ἦσαν μὲν ἴσως χαριέστεραι καὶ ἐντελέστεραι ὡς πρὸς τὴν τεχνικὴν ἐκτέλεσιν, ἀλλ' ἡ ὁλικὴ ἀπ' αὐτῶν ἐντύπωσις ἦτο ἀσθενεστέρα. Ἐπειτα ἡ μαρτυρία τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως περὶ τοῦ ὅτι ὁ Φειδίας κατεσκεύαζεν ἐπιτυχέστερον θεῶν εἰκόνας ἢ ἀνθρώπων δηλοῖ σύγκρισιν τοῦ Πολυκλείτου ὑπὲρ τοῦ Φειδίου, διότι ὁ Πολύκλειτος ἦτο εἰς τῶν μεγίστων καλλιτεχνῶν εἰς τὰ τῶν ἀθλητῶν ἀγάλματα, περὶ ἃ ἄλλως ὁ Φειδίας οὐδέποτε ἠσχολήθη πλὴν τοῦ ἀγάλματος τοῦ Πεντάρκου. Ἐν γένει δὲ φαίνεται ὅτι ἡ μεγίστη τοῦ Πολυκλείτου τέχνη συνίστατο εἰς τὴν παράστασιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, ἰδίᾳ δὲ τοῦ νεανικοῦ, ὡς πρὸς τὸ κάλλος, τὴν συμμετρίαν καὶ τὴν κίνησιν. Ἐντεῦθεν δὲ ἐξηγεῖται διὰ τί ἡ Ἀμαζών τοῦ Πολυκλείτου προετιμήθη τῇ τοῦ Φειδίου, τοῦ ὁποῦ ἡ δεινότης συνίστατο εἰς τὴν παράστασιν θείας μεγαλοπρεπείας, ἥτις εἴτε ἐν σχήματι ἐνθρόνῳ εἴτε ἐν ἡρέμῳ στάσει ἐξεδηλοῦτο μάλιστα εἰς τὴν δύναμιν τοῦ προσώπου.

Ἄλλος πρόχειρος ὅρος συγκρίσεως τῆς τοῦ Φειδίου τέχνης καὶ τῆς σχολῆς τοῦ εἶνε ἡ νεωτέρα ἀττικὴ τέχνη τοῦ Σκόπκ καὶ Ηρακλιτέλους, πρὸς οὗς ὁ Φειδίας εἶχε τριετήνην ἀναφοράν, ὁποῖον ὁ Περικλῆς πρὸς τὸν Ἀλκιβιάδην, ὁ Αἰσχύλος πρὸς τὸν Εὐριπίδην καὶ τὸν Ἀγάθωνα, ὁ Πίνδαρος πρὸς τὸν Φιλόξενον καὶ τὸν Τιμόθεον. Τὰ ἔργα τῶν τεχνιτῶν τοῦ νεωτέρου τούτου ἀττικοῦ ἔργαστηρίου, οἵτινες ἐξαιργάζοντο ἐντελέστατα καὶ τεχνικώτατα τὸ λεπτόπατον μάρμαρον, διεκρίνοντο ἀνμφηρίστως διὰ τὴν εἰς τὰς αἰσθήσεις ἐμ-

¹ Βιβλ. Η'. σελ. 551. Β.

² Quintil. XII, 10, 7.

ποιουμένην ἀπ' αὐτῶν χάριν, διὰ τὸ πάθος καὶ διὰ τὴν ἐνεργὸν κίνησιν. Ἡ Ἀφροδίτη, ὁ Ἔρως, ὁ Διόνυσος, θεότητες καὶ μυθολογικαὶ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου κάλλους, τῆς ὁρμῆς, τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἦσαν τὰ ὠραιότερα ἀντικείμενα τῆς τέχνης των. Τὸ δὲ σῶμα ἡ σχολὴ αὕτη παρίστανε γυμνόν, ἔμπλεον Διονυσιακῆς τέρψεως ἢ ἀφροδισίων ὁρμῶν. Αἱ παραστάσεις αὗται ἦσαν νέα σχήματα ἐμπνεύσεως καὶνοτρόπου καὶ ὅλως διαφόρου τῆς προτέρας, ὅσον διάφορος εἶνε κατ' οὐσίαν ἡ σχολὴ τῆς τέρψεως καὶ τῆς ἡδονῆς τῆς σχολῆς τοῦ ἀξιωματικοῦ καὶ τοῦ ὑψηλοῦ.

Καὶ ὑπῆρχον μὲν καὶ ἰδανικά τινα τοῦ Ὀλυμπίου τῶν θεῶν κόσμου, τὰ ὅποια ἦτο δυνατόν νὰ παρασταθῶσι μόνον καθ' ὃν τρόπον οἱ καλλιτέχναι τῆς σχολῆς ταύτης τὰ παρίστανον· ὁ Ζεὺς ὅμως καὶ ἡ Ἀθηνᾶ τοῦ Φειδίου ἔμειναν διὰ παντός πρότυπα καὶ ἀνυπέρβλητα ὑποδείγματα, τῶν ὁποίων ὄχι ὑπεράνω, ἀλλ' οὐδὲ πλησίον νὰ ὑψωθῶσιν ἐδύναντο. Μάλιστα δὲ περὶ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς εἶνε ὁμόφωνος ἅπασα ἡ ἀρχαιότης, ὅτι ἦτο ἀνέφικτος· ὅστις δὲ ἐπεθύμει παρομοίαν εἰκόνα νὰ ἀποκτήσῃ, ἤρκετο νὰ ἀντιγράψῃ αὐτὸν ἢ τοῦλάχιστον τὰ κύρια αὐτοῦ χαρακτηριστικὰ νὰ ἀπομιμηθῇ. Μόνον δὲ ὡς πρὸς τὴν παράστασιν τοπικῶν ἢ μυθολογικῶν ἰδίων μορφῶν τοῦ Διὸς ἐπεφυλάχθη εἰς τὴν μεταγενεστέραν τέχνην ἄλλοιαι τις διάπλασις τοῦ ἰδανικοῦ αὐτοῦ.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ Φειδίας καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ καὶ τοιαύτη ἡ θέσις του ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης. Τοιοῦτος δὲ διδάσκαλος κατέλειπεν ὀπισθεν αὐτοῦ σχολήν, ἥτις ἐν τῇ τέχνῃ παρέστησεν ὁ μέρος οἱ περὶ τὸν Σωκράτην ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ. Ἡ σχολὴ τοῦ Φειδίου ἦτο βέβαια ἀττικὴ σχολή, τοῦθ' ὅπερ δὲν εἶνε μικροῦ λόγου ἄξιον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης. Μέχρι τοῦδε τὰ κύρια κέντρα τῆς καλλιτεχνίας ἦσαν ἡ Σάμος, ἡ Αἴγινα, τὸ Ἄργος, ἡ Σικυών· νῦν δέ, ὅτε ἡ ἐπιστήμη, ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ποίησις συγκεντροῦνται ἐν Ἀθήναις διὰ τῆς ἐνεργείας τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν, ὧν ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν, καθίστανται αἱ Ἀθῆναι κέντρον καὶ τῆς καλλιτεχνίας διὰ τοῦ Φειδίου τοῦ καταστήσαντος τὴν τέχνην ὁριστικῶς ἐγγώριον, ὅπως ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Κρατῖνος κατέστησαν τὸ δράμα, καὶ ὁ Σωκράτης τὴν φιλοσοφίαν. Μέχρι δὲ τῶν χρόνων τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων ἀκόμη δυνάμεθα νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν ἀττικὴν ταύτην σχολήν, τὴν ὁποίαν ὁ Φειδίας ἱδρυσεν, ὡς φυτώριον ἐξαιρέτων τεχνιτῶν, καὶ ἐν ᾗ σχολῇ ἐδυνήθη πρῶτον ἡ τέχνη νὰ φθάσῃ τὴν ἰδανικὴν αὐθυπαρξίαν καὶ ἐλευθερίαν καὶ τὸ λεπτὸν ἐκεῖνο καὶ χαρίεν, ὅπερ τόσον στενῶς συνδεδεμένον εἶνε μεθ' ὅλων τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἀττικοῦ βίου καὶ τῆς ἀττικῆς πολιτείας.

Διὰ τοῦ Φειδίου λοιπὸν ἀττικοὶ καλλιτέχναι ἐπικρατοῦσι πάραυτα εἰς ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, διευθύνουσι τὰς ἐργασίας ἐν Δελφοῖς, ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἐν Τεγέᾳ. Ὁ δὲ Φειδίας ὁ διδάχθεις ὑπὸ ξένων τὸ πρῶτον τὴν τέχνην ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων, ἐκτείνει νῦν τὴν καλλιτεχνικὴν ἐνέργειάν του ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα, μεταδῶσας τὴν ὠθησιν ταύτην εἰς σύμπασαν τὴν ἀττικὴν τέχνην.

τὴν ὁποίαν ὦν καὶ κῆπως ἀνέστειλεν ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος, ἀλλ' ὁμῶς δι' αὐτὸ τοῦτο μάλιστα κατόπιν ἐκράτυνε τὴν ἡγεμονίαν αὐτῆς καὶ ἐξήπλωσεν ὡς μοναρχοκρατίαν εἰς ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα.

Ἦλθον οὖν τούτων ἢ τῶν καλλιτεχνῶν τάξεις ἀπέκτισσε διὰ τοῦ Φειδίου περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἄλλην σημείαν. Μέχρι τοῦδε οἱ μὲν καλλιτέχναι ἦσαν ἴσοι σχεδὸν πρὸς τοὺς χειρῶνκτας, ἡ δὲ τέχνη διεδίδετο διὰ κληρονομικῶν παραδόσεων ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν. Ὀλιγίστους μόνον τεχνίτας βλέπομεν ἀπολαύοντας ὑψηλοτέρης τιμῆς, οἷον μάλιστα τὸν ἐκ Θάσου Πολύγνωτον, τιμηθέντα καὶ ἀναδειχθέντα ὑπὸ τοῦ Κίμωνος καὶ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ Ἑλπινίκης. Νῦν ὁμῶς ἡ τέχνη εἶνέ τι δαιμόνιον καὶ θεῖον, μὴ περιοριζομένη εἰς τὴν διὰ τῆς ἐξέως ξηρὰν ἀσκήσιν, διὰ τοῦτο δὲ μεταβάλλονται τὰ πράγματα καὶ κατὰ τὴν ὑπόληψιν τῶν καλλιτεχνῶν. Ἐργαστήρια εἰκαστικῶν τεχνῶν συνιστῶνται ἐλευθέρως καὶ ἀνεξαρτήτως ὑπὸ τεχνιτῶν ἀληθῶς ἐμπνεομένων καὶ ἐνθουσιῶντων, αἵτινες ἀντὶ μισθοῦ δέχονται παραγγελίας παρὰ τοῦ ἀριστοτέχνου (Meister) καὶ διαδίδουσι τὴν ἐπιστήμην αὐτῶν ὅπως οἱ σοφισταί, οἱ ῥήτορες καὶ οἱ φιλόσοφοι ἀποβαίνουσι δὲ πνευματικῆς δυνάμεις, ἥτις ὡς πρὸς τὴν θρησκείαν καὶ τὸ ὄραϊον κεῖται αὐτοτελῶς ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ποίησιν. Ὅπως δὲ ὁ Ζεὺς τοῦ Φειδίου σημαντικὸν τι γεγονός ἐθεωρεῖτο καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν ἀκόμη τῆς θρησκείας τῶν Ἑλλήνων, οὕτως ἐθεωρεῖτο ἐν γένει τὸ πρᾶγμα τῶρα περὶ πάσης ὀνομαστῆς εἰκόνας θεοῦ, μέχρις οὔτου τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς ἐξέπεσε καὶ οἱ τεχνῖται ἤρουντο τὰς ἐμπνεύσεις των καὶ τὰ θέματα των οὐχὶ πλέον ἐκ τοῦ ἰδανικοῦ ἐκείνου κόσμου τοῦ προσδιοριζομένου ὑπὸ τῆς δόξης τοῦ λαοῦ, ἀλλ' ἐκ τῆς εὐνοίας τῶν εὐγενῶν καὶ ἰσχυρῶν, χαμαιζήλοι δὲ καὶ μικροὶ ἐθήρουν τὴν δόξαν διὰ τῆς πολυτελείας καὶ τῆς ἐπιφανείας ἢ διὰ τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ ἐπιτηδεύματός των.

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ δαιμόνιος τεχνίτης, οὗ ἐπειράθην νᾶ σκιαγραφῆσω ἀνώπιον ἡμῶν τὸν βίον, τὴν ἐργασίαν, τὴν μεγαλοφυΐαν. Ἢ ἐν τῇ παγκοσμίᾳ καλλιτεχνίᾳ μεγίστη καὶ ἀκροτάτη δι' αὐτοῦ γενομένη ἐπίδοσις παρέσχεν αὐτῷ ἀδιαφιλονεικῶς τὸ πρωτεῖον, δι' αὐτοῦ δὲ καὶ τῇ ἡμετέρᾳ πατρίδι, καὶ τῷ ἡμετέρῳ γένει. Διὰ τῆς ἐπιδείξεως τοῦ φαινοτάτου τούτου ἀστέρους πρωτίστου μεγέθους, διὰ τοῦ ἡλίου τούτου τῆς ἡμετέρας καλλιτεχνικῆς ἱστορίας, ἔκρινε προτιμότερον ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ τοῦ ἔτους νᾶ ἀρχίσω ἐπ' αἰσίοις τὴν μύησιν τῶν ἀπογόνων αὐτοῦ νεανιῶν εἰς τὰ καλλιλογικὰ μυστήρια τῆς ἀρχαίας καλλιτεχνίας, ἥς ἰδρυταὶ καὶ τελειωταί, καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἀπαραίτητοι ἱεροφάνται, εἶνε οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι, δι' αὐτῶν ἔτι τῶν συντετριμμένων, ἡκρωτηριασμένων, καὶ ἐνίοτε ἀδιαγνώστων λειψάνων τῆς τέχνης των. Τὰ ἀπαράμιλλα ἐν τῇ τέχνῃ κατορθώματά των, καὶ αὐτὴ αὕτη ἡ παγκόσμιος αἰσθητικὴ λειτουργία των συνιστῶσιν ἐν τῶν πρωτίστων στοιχείων τῆς δόξης τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, μίαν ἐκ τῶν πρωτίστων καὶ μεγίστων συμβολῶν, ἀε

πολυτρόπως προωρίσθησαν ὑπὸ τῆς θείας προνοίας νὰ συνεισενέγκωσι καὶ ἐξακολουθοῦσι συνεισφέροντες εἰς τὴν ἐξημέρωσιν, εἰς τὸν πολιτισμὸν τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἐν τῇ γῇ ταύτῃ, ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου τούτου, καὶ ἐκ τοῦ αἵματος τῆς γενεᾶς ταύτης, εἰς ἣν καὶ ἡμεῖς δε δοξάζωμεν τὸν Θεὸν ὅτι ἀνήκομεν, ἐξέλαμψε τὸ αἶσθημα καὶ τὸ δαιμόνιον πνεῦμα, οὗ ὑψίστη ἐκφανσις ἐν τῇ τέχνῃ εἶνε ὁ Φειδίας.

Διὰ τί νὰ μὴ ἐλπίζωμεν ὅτι ἀκόμη ὁ Θεὸς ἐπιφυλάττει καὶ εἰς τὸ γένος καὶ τὴν χώραν ἡμῶν μίαν τινὰ ἀπόμειραν τῆς μεγάλης αἰσθητικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς ἀπαστολῆς, ἣν παραλαβόντες παρὰ τῶν ἀρχαίων ἐξακολουθοῦσιν ἐπιτελοῦντες εὐδοκίμως οἱ μεγάλοι, οἱ προκείμενοι λαοὶ τῆς Δύσεως κατὰ τὴν σήμερον; Εἰς τὴν ἐπιτυχίαν καὶ ἐπίσπευσιν τοῦ ἔργου τούτου τὰ μέγιστα προτίθεται νὰ συντελέσῃ ἡ ἱστορία τῆς ἀρχαίας καλλιτεχνίας. Εἰς τούτου δὲ τοῦ μαθήματος τὴν διδασκαλίαν ἐπὶ τῷ μεγάλῳ σκοπῷ οὗ προσηνέσθην, ἔλαβον τὴν τόλμην νὰ ἀφιερῶσω καὶ ἐγὼ τὰς δυνάμεις καὶ τοὺς κόπους μου. Ἐπικαλούμενος δὲ τὴν ὑμετέραν εὐμένειαν, τὴν φιλοκαλίαν καὶ τὴν φιλοπονίαν σας, εὐχομαι νὰ μὴ μείνῃ, καὶ ἐλπίζω ὅτι δὲν θὰ μείνῃ ἕλως ἀκαρπὸς ἢ συνεργασία μας ¹.

Κ. Α. ΜΥΛΩΝΑΣ.

Ο ΠΑΤΗΡ ΥΑΚΙΝΘΟΣ (LE P. YACINTHE LOYSON).

Ἐπ' ἐσχάτων, κατὰ τοὺς μῆνας ἀπρίλιον καὶ μάιον ε. ε., ἐγένετο αὖθις πολὺς λόγος καὶ θόρυβος ἐν Παρισίοις, περὶ τῆς ἐν μέσῳ αὐτῶν ἐμφανίσεως τοῦ πατρὸς Υακίνθου, ὡς ὠνομάζετο οὗτος ἄλλοτε, νῦν δὲ ὀνομαζομένου Ἀδόλφου Υακίνθου Λουσσών.

Γνωστὸς ὑπάρχει καὶ παρ' ἡμῶν ὁ παρκαβάτης οὗτος ἱερεὺς τῆς Δύσεως, ὁ ἐνθουμίζων τὸν Locordaire ἡμᾶ καὶ τὸν Lamennais, τὸν μὲν ἀδελφὸν φιλόσοφον καὶ ἐλευθεριάζοντα, τὸν δὲ περιφανῆ ἱεροκήρυκα ².

¹ Βοηθητικὰ β: ελ. K. O. Muller, de Phidias vita et operibus commentatio I. 1824, II. 1825 Guttigen: Friederich Thiersch, über die Epochen der bildenden Kunst unter den Griechen 2te Auflg. München 1829. Preller, Pheidias ἐν τῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ τοῦ Ersch und Gruber sect. III. Band 22. Heinrich Brunn, Geschichte der griechischen Künstler, τόμ. 1 σελ. 157—210 Stuttgart 1857. Louis de Ronchaud, Phidias sa vie et ses ouvrages. Paris 1861. H. J. Petersen, die Kunst des Pheidias am Parthenon und zu Olympia Berlin 1873.

² Ὁ πατὴρ Υακίνθος, κατὰ τὸ 1871, συμμετέσχε καὶ τῶν ἐν τῷ συλλόγῳ τῶν Παλαιῶν Καθολικῶν τοῦ Μονάχου συζητήσεων, τῶν περὶ ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, θαυμασθεὶς ὑπὸ πάντων, τυχὼν δὲ καὶ τῆς ἐπιδοκιμασίας καὶ τῶν προτροπῶν τοῦ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει Πρε-